

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

AYNURƏ NADİR qızı

“SOSIAL İNFRASTRUKTURUN İNKİŞAFININ REGIONAL ASPEKTLƏRİ VƏ
ONUN REALLAŞDIRILMASININ HÜQUQİ TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: - “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
b.m. V.M. QULİYEV

Magistr proqramının rəhbəri:
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri
iqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

Bakı-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. SOSIAL İNFRASTRUKTUR VƏ ONUN HÜQUQİ	
TƏNZİMLƏNMƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI.....	8
1.1. Sosial infrastrukturun sosial-iqtisadi mahiyyəti və əsas funksiyaları.....	8
1.2. Sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri əsasları.....	18
1.3. Sosial müdafiə sahəsi-sosial infrastrukturun əsas komponenti kimi.....	25
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARI ÜZRƏ	
SOSIAL İNFRASTRUKTUR SAHƏLƏRİNİN HÜQUQİ	
MEXANİZMLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	33
2.1. Dövlət proqramlarında sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinin	
regional aspektləri.....	33
2.2. Sosial infrastruktur sahələrinin regionlar üzrə tənzimlənməsi və müasir	
vəziyyətinin kompleks təhlili.....	41
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SOSIAL	
İNFRASTRUKTURUN İNKİŞAFININ HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ	
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	55
3.1. Regional sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi bazasının təşkili və	
gücləndirilməsi məsələləri.....	55
3.2. Sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan	
Respublikası qanunvericiliyinin inkişafı.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni və bazar dəyişiklikləri mərhələsindədir. Ölkə ərazisində keçirilən islahatlar, əsas etibarilə vətəndaşların rifahını təchiz etmək məqsədi daşıyır. Sosial infrastruktur müəssisələrinin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması kimi bir çox problemlər aktuallığını hələ də saxlamaqdadır.

Son 20 il ərzində ölkəmizin keçdiyi yol artıq sosial siyasətin müasir bazar konsepsiyasında yeni sosial strategiya bərsində məsələ qaldırmağı zəruri edir. Prezidentimiz İlham Əliyevin başçılığıyla təsdiqlənmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” ilk növbədə qeyri-neft sahəsinin tərəqqisini hədəf alaraq, ümumilikdə iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirmək, insan kapitalının effektiv şəkildə tətbiq edilməsi kimi məsələləri qarşıya qoyur, həmçinin əhalinin rifah halının daha çox yaxşılaşdırılması məqsədi güdür.

Dövlət ənənəvi olaraq sosial infrastrukturun inkişafı ilə onun hüquqi təminatı məsələlərində həlledici rol oynayır və sosial funksiyaların reallaşdırılması onun prioritet məsələsidir. Sosial iqtisadi məsələlərin həllində sosial infrastrukturun rolunun artırılması, hüquqi tənzimlənmənin müasir metodlarının köməyi ilə, o cümlədən bu üsulların səmərəliliyini təmin edən yeni sosial texnologiyaların tətbiqi ilə obyektiv olaraq onu stimullaşdırmağa ehtiyac duyur. Respublika üzrə davamlı iqtisadi artıma nail olmaq, həmçinin əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə sosial infrastrukturun səmərəli fəaliyyətinin təşkili olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı cəmiyyətdə baş verən bütün proseslərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Sosial infrastrukturun səmərəli inkişafı- çoxaspektli bir problemdir və elmi idarəetmənin müəyyən məsələlərinin həllini tələb edir. İnsan fəaliyyətinin sosial aspektlər nəzərində ehtiyac duyulan səviyyədə qiymətləndirilə bilməməsi, həmçinin ictimai münasibətlərin inkişaf mexanizminin ciddi şəkildə pozulmasına gətirib çıxarır və sosial infrastruktur elementlərinə özəl,

texniki, istehsal, təşkilati, iqtisadi məsələlər kontekstində xüsusi olaraq baxılır. Praktiki təcrübəyə əsasən göstərilir ki, sosial infrastruktur sahələri üzrə bütün komponentlər idarəetmənin predmeti olmalıdır.

Eyni zamanda magistr dissertasiyasında tədqiq olunan problemlərin aktuallığı ilə yanaşı, mövzunun elm sahəsində əskik olan müəyyən cəhətlərinin olduğunu da vurğulamaq lazımdır.

Sosial infrastrukturun hüquqi təminatı sahəsində kompleks elmi araşdırmaların olmaması, iqtisadiyyatın bazar istiqamətlərinin dəyişməsi şəraitində əhalinin rifah vəziyyətinin yüksəldilməsi problemlərinin həllinə mənfi təsir göstərir. Sosial infrastruktur sahəsində xarici təcrübələrin müasir vəziyyətinin əhatəli öyrənilməsi zərurəti, sosial infrastrukturun hüquqi təminatının əsaslandırılması ilə təkmilləşdirilməsi üçün əsas amillərdən hesab olunur.

Əgər hər hansı bir region öz inkişafına pul vəsaiti qoymazsa, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və sosial infrastrukturun digər sahələrinin inkişafını təmin edə bilməz. Regionun sosial infrastrukturunun inkişafı əhalinin zəmanət və sosial, iqtisadi hüquqlarının müdafiəsi üçün təməl yaratmağa, sosial xidmətlərin mümkünlüyünü təmin etməyə və saxlamağa kömək edir. Regionlarda sosial infrastrukturun inkişaf strategiyasının hazırlanması, həmçinin cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə sosial proqramların reallaşdırılmasının maddi əsasını təchiz edən şərtlər tədqiqatın aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Sosial infrastruktur məsələləri yerli alimlərin tədqiqatlarında aparıcı yer tutur. Sosial infrastruktur problemlərinin tətbiqi üzrə tədqiqatların sayı islahatlar dövrünün başlanması ilə artır və bunlar müəyyən dərəcədə Azərbaycan alimlərinin bir sıra işlərində öz əksini tapmışdır.

Sosial infrastrukturun hüquqi təminat sisteminin özünəməxsus spesifikasiyası mövcuddur və sahə üzrə formalaşmış cəmiyyətdəki dəyişikliklər fonunda baş verən ətalət mexanizmləri, prioritetləri, təzahürləri ilə əlaqədardır.

Dissertasiya işi üçün xidmət sahələrinin inkişafı məsələlərinin öyrənilməsi, eyni zamanda xarici alimlərin sosial xidmətlərə təsirinin qiymətləndirilməsi problemlərinə ithaf olunan elmi əsərlər vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın informasiya bazası kimi Mülki Məcəllə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Komitələri, Beynəlxalq Təşkilatlar “BMT-nin İnkişaf Proqramı, Yunesko, ÜST” üzrə məlumatları göstərə bilərik.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi olaraq elmi əsaslandırılma, işlənmə, həmçinin sosial infrastrukturun strateji inkişaf proqramlarının tətbiqini göstərə bilərik.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq həll edilən məsələlərə, yəni onun vəzifələrinə isə aşağıdakılar aid oluna bilər:

- Sosial infrastrukturun konseptual aparatının formalaşmasındakı fərqli elmi yanaşmaların təhlili, onun mühüm növlərinin təsnifatı ilə ayrılması;
- Respublikanın sosial infrastrukturunun hüquqi bazasının xarici təcrübələri də nəzərə alaraq, çağdaş şəraitə uyğunlaşdırılması;
- Müxtəlif əhali qrupları üzrə sosial müdafiə sahəsində reallaşdırılan islahat yollarının xarakterizə edilməsi.

Tədqiqatın obyektı. Sosial infrastrukturun regional sahədə fəaliyyət göstərən əsas sahələridir.

Tədqiqatın predmeti. Sosial infrastrukturun inkişaf prosesində yaranan münasibətləri ilə onun təkmilləşdirilməsinin metodoloji, elmi-nəzəri problemləridir.

Tədqiqatın normativ əsası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının müvafiq müddəaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, həmçinin sərəncamları, Milli Məclisin qanunları, Beynəlxalq hüquqi aktların müddəaları, o cümlədən Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Avropa Şurası, MDB və sosial infrastrukturun inkişafı üzrə münasibətləri nizamlayan normativ hüquqi aktlarla təşkil olunur.

İşin nəzəri-metodoloji əsası. İşin nəzəri əsasını tədqiqat predmetinə aid olan hüquq ilə elmin müasir iqtisadiyyatı üzrə nəzəriyyəçilərin müddəaları və doktrinaları təşkil edir. Dissertasiyanın metodoloji əsası sosial siyasətin konseptual müddəalarının formalaşması üçün mühüm hesab edilən problemlə yanaşma, sosial iqtisadi problemlərin təhlilinə kompleks yanaşma, sosial infrastrukturun hüquqi təminatında qarşılıqlı şərtləndirilmiş proseslərin məzmunu ilə təşkil olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi müəllif tərəfindən sosial infrastruktur kateqoriyasının regionlar üzrə spesifikasını, fəaliyyət xüsusiyyətlərini və hüquqi təminatı məsələlərini açıqlamağa imkan verir, həmçinin sosial infrastruktur elementlərinin klassifikasiyasının aşağıdakı konseptual yanaşmalarının sistemləşdirilməsini də təyin edir:

- Sosial xidmətlərin regionlar üzrə iqtisadi və sosial inkişafda iştirak səviyyəsini öyrənmək, onların təsnifatı ilə tənzimlənməsi üçün imkan yaradan amilləri təyin etmək;
- Regionlar üzrə sosial infrastrukturun sosial-iqtisadi effektivlik göstəricilərinin hesablanması üçün əsas olan inkişaf kompleksliliyi, qiymətləndirilmə metodikasının işlənməsi;
- Əhalinin həyat keyfiyyətinin artırılması üçün sosial infrastrukturun regional inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında, dövlət idarəetmə orqanlarının təcrübəsində, onun tövsiyələrinin geniş istifadə imkanları ilə konstruktiv tədbirlərin fərqli sosial-iqtisadi siyasət sahələrində bunlarla yanaşı, bu sahələrdə qəbul edilən idarəetmə qərarlarının nəticələrinin qiymətləndirilməsi zamanı şərtləndirilib.

Dissertasiyada olan nəticə ilə təkliflərin, eyni zamanda nəzəri müddəaların həm milli, həm də regional səviyyədə sosial infrastrukturun müxtəlif sahələri üzrə məqsədli proqramlarının hazırlanması prosesində, həmçinin iqtisadiyyat, hüquq, təhsil, normativ-metodiki materiallar üzrə elmi işlərin hazırlanması zamanı tətbiq edilməsi mümkündür.

İşin strukturu. Dissertasiya giriş, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat və 3 fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, nəzəri-metodoloji əsasları, predmeti ilə obyekt, işlənmə dərəcəsi, informasiya bazası, elmi yeniliyi əks olunmuşdur.

Tədqiqat işinin “Sosial infrastruktur və onun hüquqi tənzimlənməsinin konseptual əsasları” adlı birinci fəslində sosial infrastrukturun mahiyyəti açıqlanır,

onun hüquqi tənzimlənməsi məsələləri göstərilir. Eyni zamanda sosial infrastrukturun tərkibində sosial müdafiə sahəsinin vacibliyi vurğulanır.

İkinci fəsil “Azərbaycan Respublikasının regionları üzrə sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi mexanizmləri və müasir vəziyyətinin təhlili” adlanır. Fəsil üzrə sosial infrastrukturun inkişaf məsələlərinin dövlət proqramlarında əksi, bu sahədə dövlət siyasətinin rolu göstərilir. Bununla yanaşı sosial infrastruktur sahələrinin müasir vəziyyəti kompleks şəkildə təhlil edilir.

“Azərbaycan Respublikasında sosial infrastrukturun inkişafının hüquqi təminatı və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsilə gəldikdə isə sosial infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinin normativ-hüquqi təminatı məsələləri geniş şəkildə araşdırılmış və onun hüquqi təminatı mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticələr çıxarılmış və təkliflər irəli sürülmüşdür. İşin sonunda istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və internet resurslar təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. SOSIAL İNFRASTRUKTUR VƏ ONUN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1 Sosial infrastrukturun sosial iqtisadi mahiyyəti və əsas funksiyaları

Sosial infrastruktur anlayışını izah etməzdən əvvəl infrastruktur haqqında məlumat verək. İnfrastruktur termini latın mənşəli olub, infra- “aşağı”, struktura- “yerləşmə ilə quruluş” sözlərinin kombinasiyasından yaranır.

İnfrastruktur iqtisadi kateqoriya kimi görə bilərik. Belə ki, o, maddi istehsal sahəsinin bir hissəsini, son məhsulun isə çoxluğunu ehtiva edir. Bu termini biraz da açaq. İnfrastruktur məhsuldar qüvvələrin tərkib hissəsi olaraq çıxış edərək, müəssisələrin normal fəaliyyətini reallaşdırmaq məqsədi güdür. İnfrastruktur mahiyyət etibarilə fərdi deyil, təlabatların ödənilməsinə həm ictimai, həm də kollektiv aspektdən yanaşan sahə kimi anlaşılır.

İnfrastruktur təyinatına əsasən 3 qrupa bölünür:

- Bazar infrastruktur
- İstehsal infrastruktur
- Sosial infrastruktur

Biz dissertasiya işində sosial infraqurukturdan danışacağıq. Sosial infrastruktur isə əhalinin normal fəaliyyətini təchiz edən, işçi qüvvəsinin bərpa edilməsinə imkan yaradan sahələrlə bağlıdır.

Müəyyən bir dərəcədə infrastruktur ilə xidmət anlayışlarının mahiyyət olaraq eynilik təşkil etdiyini düşünə bilərik. Misal üçün, sosial infrastrukturun elə sahələri var ki, yaşayış məntəqələrinin abadlıqlığını, sanitar-gigiyenik vəziyyəti və s. dəstəkləyir, onlar, eyni zamanda əhaliyə xidmət göstərən sahələrin də vacib formalarından sayılır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, sosial infrastruktur cəmiyyət üzvlərinin normal fəaliyyətini təchiz etməyə yönəldilmiş məhsuldar qüvvələrin bir hissəsidir. O, maddi, həmçinin qeyri-maddi xidmətlərdə işçi qüvvəsinin bərpasını, ahəngdar inkişafı və cəmiyyət ilə onun üzvləri arasındakı iqtisadi münasibətləri ehtiva edir.

Sosial infrastruktur həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün maddi ilə mənəvi

tələbatın ödənilməsi məqsədi ilə ictimai funksiyaları yerinə yetirən təşkilat ilə müəssisələr kompleksidir. Buna görə də sosial infraquruktura maddi, mədəni və sosial xidmət tələblərini ehtiva edən, bir-biri ilə uyğun olan bir sistem kimi baxılır.

Müasir dövrdə sosial infraqurukturun tərəqqisi mühüm əhəmiyyət sayılacaq bir problemdir. Sosial infraqurukturun inkişaf problemləri ölkəmizin, həmçinin xarici iqtisadçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Sosial infraqurukturun ölkəmizdə az tədqiq olunmuş bir sahə olması, insanların normal həyat fəaliyyətinin təchiz edilməsi üçün üzərinə düşən yükün tədricən artması və təkrar istehsal prosesinin tərkib hissəsinə çevrilməsi onun problemlərinə xüsusi diqqət göstərilməsini zəruri edir.

Sosial infraquruktur digər anlayışlarda olduğu kimi elm və praktikanın inkişafıyla bağlı olaraq formalaşır. Zaman keçdikcə iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı olaraq sosial aspekt genişlənir və sosial infraqurukturun öyrənilməsi də asanlaşır.

Sosial infraquruktur sosial iqtisadi sahələri, qeyri-istehsal sferasını, sosial sferanı və s. tədqiq edən bir sahədir. Sosial infraquruktur anlayışının formalaşması mərhələlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Sosial infraquruktur anlayışı barədə təsəvvürlərin olmaması ilkin mərhələyə xasdır. Bu mərhələdə sosial iqtisadi proseslər başqa terminlərlə ifadə olunur və bunun nəticəsidir ki, 3 predmet sahəsi formalaşaraq, inkişaf edir.

Birincisi, iqtisadi nəzəriyyədə qeyri-maddi istehsal haqqında konsepsiya yaranır və qeyri-maddi istehsal sahələrinə isə elm ilə elmi xidməti, idarəetməni, maarif, mədəniyyət ilə incəsənəti, bədən tərbiyəsi ilə səhiyyəni göstərmək olar.

Həmçinin praktiki cəhətdən, eyni zamanda xalq təsərrüfatı nəzəriyyəsində də qeyri-istehsal ilə xidmət sferası iqtisadiyyatı formalaşmağa başlayır.

Qeyri-istehsal sferası iqtisadiyyatı, qeyri-istehsal sahələri arasındakı əlaqələri araşdırır. Xidmət sferası iqtisadiyyatı isə həm xidmət kimi istehlak edilən ictimai əməyi tədqiq edir, həm də iqtisadi fəaliyyətin xidmət yaradan sahələrinin məcmusu kimi çıxış edir.

Xidmət, qeyri-istehsal ilə qismən də, istehsal sferalarına: mənzil-kommunal təsərrüfatı, sərnişin nəqliyyatı ilə rabitə, məişət xidməti, tamaşa müəssisələri, maarif

və mədəniyyət müəssisələri, tamaşa müəssisələri aiddir [16, s.7].

Sosial infrastruktur anlayışı isə ikinci mərhələdə yaranır. Bəzi əsərlərdə sosial infrastruktur praktiki deyil, təbii anlayış kimi ifadə olunur, bəzilərində isə sosial infrastrukturun tərfi əsasında onun mahiyyəti aydınlaşdırılır.

Ümumi olaraq deyə bilərik ki, sosial infrastruktur ikili şəkildə xidmət sferasıdır:

- I. Birbaşa xidmətlər kompleksi kimi-xalq təsərrüfatı üzrə sosial infrastrukturun ayrılması ilə təsnifatlandırılmasının əsasını, başlıca olaraq, onu tərtib edən sahələrin ümumi funksional təsnifatlandırılması təşkil edir. “İctimai təkrar istehsal prosesində xidmət, əmək fəaliyyətinin spesifik forması kimi çıxış edərsə, sosial infrastruktur cəmiyyət üzvlərinin xidmətlərə təlabatı kompleksinin ödənilməsi olaraq təyin edilə bilər”.
- II. Vasitəli şəkildə. Belə ki, ictimai istehsal ilə sosial tərəqqinin artım şərtləri olaraq sosial infrastrukturun infrastruktur kateqoriyasında əlahiddə göstərilməsi və sosial istehsal ilə institusional infrastrukturların fərqləndirilməsi əsasında. Sosial infrastrukturun fəaliyyəti ölkə əhalisinin şəxsi ehtiyaclarının ödənilməsinə, onların həyat fəaliyyətinin, intellektual inkişafı ilə yüksək ictimai siyasi fəallığının təminatına istiqamətlənmiş sahələrin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir [19, s.28].

Üçüncü mərhələ isə sosial infrastruktur predmetinin yaranması ilə əlaqədardır. Sosial infrastruktur həm istehsalı inkişaf etdirmək, həm də əhalinin həyat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün şərait yaratmaq kimi əks olunur.

Sosial infrastrukturun bu cür geniş şəkildə izahı onun spesifikliyini, xüsusiyyətlərini təyin etməyə imkan verir və konkretləşdirmə ilə dəqiqləşdirmə əsasında tədqiq edilir.

Dəqiqləşdirmə əsasən sosial infrastrukturun bir növ konkretləşdirilməsi kimi başa düşülə bilər. Burada xalq təsərrüfat sahələrinin təhlili deyil, əsas olaraq cəmiyyətin funksional təlabatı ilə ərazilər üzrə təşkil edilməsi vacib hesab olunur.

İlkin olaraq bu müddəa sosial mədəni sahələrə aid edilir və bilikləri, davranış

nümunələrini, mədəni irsi qorumağı, istehsal ilə təkrar istehsalın təmin edilməsini göstərir. Sosial fəzanın istənilən nöqtəsində onların yoxluğu fərdi və ictimai istehlakı əhatə edən şəraitin olmamasına gətirib çıxarır.

Sosial və istehsal infrastrukturunda arasında müəyyən fərq ilə oxşarlıqlar var. Sosial infrastruktur istehsal infrastrukturuna kimi birləşmələr yaradır, belə ki, sosial infrastruktur mədəni, elmi yaşayış kompleks ilə mərkəzləri yaratdığı halda, istehsal infrastrukturunda ərazi birləşmələri yaradır. Məhz əsas fərq də bundan irəli gəlir.

Sosial infrastrukturun inkişafı ərazi üzrə məişət ilə sosial mədəni inkişafdən da asılıdır və insanların rifah vəziyyətinin yüksəldilməsi üçün mühüm şərtidir.

İndi isə sosial infrastruktur problemlərini aydınlaşdıraraq. Sosial infraquruculuq maddi və eyni zamanda mədəni-məişət şəraitinin təmin edilməsi, həmçinin işçi qüvvəsini cəlb edən qurğu ilə müəssisələrin cəmi aid edilir, lakin bu müddə müəyyən əskikliklərlə şərtlənir.

Belə ki, birincisi, əhalinin normal fəaliyyətini təchiz etmək üçün maddi və mədəni-məişət şərait ilə məhdudlaşdırılma aparıla bilməz. Sosial fəallıqla yanaşı, insanlar arasında əlaqə üçün ehtiyac duyulan şərait də əhalinin həyatında əsas yer tutur. İkincisi, iqtisadi dövriyyəyə az cəlb olunmuş ərazilər araşdırılarkən, işçi qüvvəsinin cəlb edilməsinə diqqət olduqca rəğbət qazanır. Üçüncüsü isə sosial infrastrukturun olduqca geniş bir sahə olduğunu hesaba alaraq “normal həyat” haqqındakı müddəanın dəqiqləşdirilməsi tələb olunur. İnsanların müəyyən tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilmiş sosial infrastrukturun inkişafı mədəni səviyyədən, dəyərlərdən olduqca asılıdır. Çünki, bunlar təkmilləşdirici mexanizmlər kimi çıxış edirlər.

Rusiya alimi V.V.Pasiorkovskinin sosial infrastruktur haqqında fikirlərini ümumiləşdirərək bu şəkildə ifadə edə bilərik: sosial infrastruktur, ictimai ilə fərdi istehlakı, eyni zamanda həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təchiz edən təşkilati struktur obyektlərinin cəmi kimi başa düşülə bilər.

Sosial infrastrukturun bu cür ifadəsi onun daha geniş şəkildə izahına əsas verir. Bu fikri biraz açaq. Əvvəla, sosial infrastruktur tələbat inkişaf etdikcə onun nəticəsi kimi meydana gəlir. Daha sonra isə istehlak ilə həyat səviyyəsinin

yüksəldilməsi onun əsas məqsədlərindəndir. Və nəhayət, sonuncusu, iqtisadi üsullarla ödənilə bilməyən elə tələbatlar var ki, onların ödənilməsində sosial, mədəni və başqa altsistemlərin köməyinə ehtiyac duyulur.

Sosial infrastrukturun geniş şərhini verdikdə, həmçinin onun struktur elementlərini göstərmək zərurəti də yaranır. Bunlara aiddir:

- ❖ Dövlət səviyyəsində (institusional) təşkili, cəmiyyət üzvlərinin müstəqil təşkilatlanması (özünü-təşkili), məskunlaşma strukturu (əhalinin yerləşdirilməsi), istehlak ilə gündəlik həyatın nizamlanması mədəniyyəti, xidmətlər sferası [12, s.12].

Zənnimizcə, sosial infrastrukturun bu şəkildə izah edilməsi onun yalnızca xidmət sferası olması fikrini aradan qaldırmağa və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində də əsaslı rol oynadığını göstərməyə imkan verir.

Həmçinin bu tərif əsasında demokratik əsasların-azadlığın, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş sosial inkişaf tələblərinə uyğun olan sosial infrastrukturun vəzifələrinə daha diqqətlə yanaşılır.

Sosial infraquruktura ümumi şəkildə baxdıqda onun müəyyən tərkib hissələri institusional, sosial-məişət və s. ayrıca olaraq göstərilir, həmçinin son vaxtlara kimi tədqiqatçıların nəzərindən yayınan infraquruktur törəmələrini də təhlil etmək imkanı yaranır. Bu təhlil də öz növbəsində infraqurukturun tərkib hissələri arasındakı fərqi başa düşməyə şərait yaradır.

Bəs sosial infraqurukturun sahədaxili təsnifatı necədir? Burada əsasən əhalinin həyat keyfiyyətinin artırılmasını təmin edən təsərrüfat sahələrindən (səhiyyə sistemi, mədəniyyət ilə incəsənət, mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət-xidmət sektoru, nəqliyyat ilə rabitə, sosial müdafiə və b.) söhbət gedə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial infraqurukturun geniş şəkildə şərhini ölkəmizdə praktiki və nəzəri cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir. Sosial infraqurukturun obyektləri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Buna görə də ayrı-ayrılıqda obyektlərin hər birinin təhlilinin aparılması mümkün deyil. Həmçinin bu cür təhlil heç də ümumi inkişafı əks etdirmir. Məhz bu səbəblə də sosial infraquruktur elementlərinin təsnifatlandırılmasına ehtiyac duyulur.

J.T.Toşşenko təklif edir ki, təsnifatlandırılma məqsəd, forma, növ ilə istiqamətlərə əsasən aparılsın. Sosial ifrastruktur elementləri aşağıdakı formada təsnifatlandırılıla bilər:

- I. Cəmiyyətin təşkili səviyyəsinə əsasən:
  - Bütövlükdə respublika üzrə sosial ifrastruktur;
  - Regionlar üzrə sosial ifrastruktur;
  - Bələdiyyələr üzrə sosial ifrastruktur;
  - Müəssisələr üzrə sosial ifrastruktur.
- II. İnfrastrukturun formalarına əsasən:
  - Xətti;
  - Nöqtəvari.
- III. Problem-məqsəd prinsipini qeydə alaraq:
  - Müvəqqəti;
  - Daimi.
- IV. İnsanların ehtiyaclarının ödənilməsinə əsasən:
  - Gündəlik ehtiyacların ödənilməsi ilə əlaqəli;
  - Həyatın fərqli mərhələlərində yaranan ehtiyacların ödənilməsi ilə əlaqəli.
- V. İnsanların fəaliyyət növlərinə əsasən:
  - Əmək fəaliyyəti ifrastruktur;
  - Təhsil ilə mədəniyyət ifrastruktur;
  - İctimai-siyasi fəaliyyət ifrastruktur;
  - Ətraf mühit ilə sağlamlığın qorunması ifastruktur;
  - Sosial məişət ifrastruktur [12, s.13]

Sosial ifrastrukturunu anlamaq və tədqiq etmək üçün bu təsnifatlandırılmanın xüsusi rolu vardır. Amma onun bəzi prinsipləri üçün əlavə izaha ehtiyac duyulur. Məsələn, xətti ifrastruktur dedikdə, rabitə xətləri, kompüter şəbəkələri başa düşülür. Nöqtəvari ifrastruktur isə təhsil, mədəniyyət və s. kimi ayrı-ayrı obyektlər daxil edilir. Sosial ifrastrukturun bu cür təsnifatlandırılması, onun təşkili formalarını səciyyələndirməyə şərait yaradır.

Sosial infrastruktur elementlərinin öyrənilməsi proqram və ya problem-məqsədli vəzifələri həll etmək üçün vacibdir. Belə ki, infrastruktur elementləri proqramları həyata keçirmək üçün vacib hesab edilən bəzi vəzifələri icra edə bilərlər.

Sosial infrastruktur elementləri, həmçinin əhalinin tələbatlarını ödəməyə də yönəldilir. Gündəlik tələbatların ödənilməsinə istiqamətlənən elementlər müəyyən çərçivə daxilində məhdudlaşdırılır və onların qarşılıqlı əvəzlənməsinə yol verilmir. Misal üçün, poliklinika, mədəniyyət müəssisəsini və ya məktəbi əvəz edə bilməz. Belə elementlərin dəst şəklində mövcudluğu isə mümkündür.

Elə elementlər də var ki, həyatın müəyyən dövrlərini əhatə edən tələbatların onlarsız ödənilməsi mümkün deyil. Buna ali təhsil, ixtisasın artırılması, qlobal kompüter şəbəkələrindən istifadə və teatr tamaşaları üzrə olan tələbatları misal göstərə bilərik.

Sosial infrastruktur elementləri ilə əhali arasındakı əlaqələrin artırılması, əhalinin fərqli qrupları üzrə tələbatları ödəmək-dövlətin sosial siyasətinin əsas vəzifələrindən hesab olunur.

Buna əsasən də infrastruktur tələbatları haqqında da, məlumat vermək lazımdır. İnfrastruktur tələbatları-müəyyən yaşayış zonasındakı sosial infrastrukturun müəyyən tərəqqisi qarşısında cəmiyyətin ehtiyac duyduğu tələbatdır. İnfrastruktur tələbatlarının ödənilməsində müəyyən məhdudiyyətlər də var. Belə ki, hər yaşayış zonasında ali məktəb ilə akademik teatrın olması mümkün deyil. Amma ən sadə tələbatlar həddindəki infrastruktur tələbatlarının ödənilməsi vacib şərtidir. İnfrastruktur tələbatları birinci səviyyəli və ya həyat əhəmiyyətli tələbat kimi müəyyənləşdirilərək, yaşayış zonalarında sosial infrastruktur elementləri tərəfindən təmin edilərək fəaliyyət göstərməlidir.

İnsan sosial təbiətli varlıq kimi yaşayış şəraitini, həyat səviyyəsini daim yüksəltməyə can atır. Bu can atma da, tələbatları transformasiya edərək, onların səviyyəsini artırır. Nəticədə, sosial infrastruktur elementlərinin fəaliyyəti də başqa səviyyədə dəyişikliyə uğrayır.

Və beləliklə insan daha çox inkişaf etmiş sosial infrastruktur tələb edir. Bu infrastruktur elementləri isə üçüncü səviyyəli infrastruktur tələbatlarını yerinə yetirir.

İndi isə əmək fəaliyyətini təmin edən nəqliyyat, rabitə, əmək şəraiti kimi sosial infrastruktur elementlərini nəzərdən keçirək. Bunlar isə öz növbəsində mərkəzi, regional və yerli səviyyədə ola bilər.

Sosial infrastrukturun elementləri müəyyən cür xarakterizə olunur ki, müasir dövrdə bu xarakteristikaya mülkiyyət hüququ da aid edilə bilər. Təcrübəyə əsasən sosial infrastruktur elementlərinə belə aspektdən baxılmalıdır. Ona görə ki, bu, onların fəaliyyətinə kifayət dərəcədə təsir edir.

Təhsil ilə mədəniyyət sosial infrastruktur elementləri-ali, orta ixtisas və başqa ibtidai təhsil ocaqlarını, mədəniyyət müəssisələrini, abidələri, milli park ilə qoruqları əhatə edir, bunlar da öz növbəsində regional, bələdiyyə və özəl mülkiyyət səviyyəsində olurlar.

Ətraf mühit ilə sağlamlığın qorunması-sosial infrastrukturun aşağıdakı elementləri vasitəsilə həyata keçirilir:

Mərkəzi və regional səhiyyə, Elmi-Tədqiqat institutları, müalicə-profilaktika müəssisələri, özəl tibb müəssisələri, tibb mərkəzləri, ekoloji təşkilatlar, ətraf mühitin mühafizə orqanları, sanatoriya-kurort müəssisələri [12, s.15].

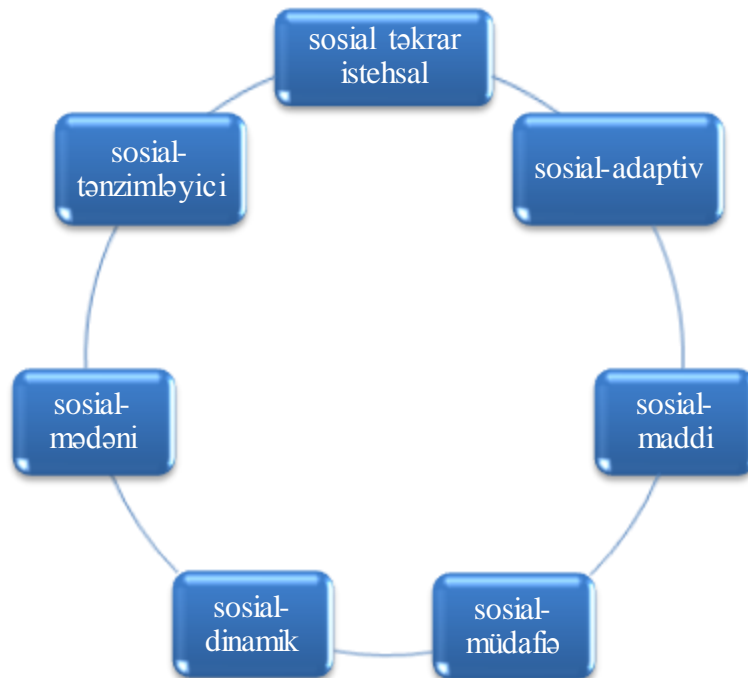
Son illərdə xidmət sferası ilə mənzil-kommunal təsərrüfatı əsaslı dəyişikliklərə məruz qalmışdır ki, buna səbəb kimi mülkiyyət hüququnun dəyişməsinə göstərə bilərik.

Sosial infrastrukturun inkişaf xüsusiyyətləri sırasında əhalinin informasiya tələbatının artırılmasını göstərmək olar. Qlobal kompüter şəbəkələrindən istifadəni mümkün edən elementlərin fəaliyyəti də məhz bu tələbatın dinamikası ilə xarakterizə olunur. Bunu da vurğulamaq əsasdır ki, yeni texnologiyalar da öz növbəsində sosial infrastrukturun inkişafına əsaslı təsir göstərir.

Sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq, onun ikili xarakter daşdığı haqqında da fikir söyləyə bilərik. Birincisi, o, sosial siyasətin maddi əsasını təşkil edir və maddi elementlər əsasında reallaşdırılır. İkincisi isə sosial infrastrukturun tərəqqisi, sosial siyasətin məqsədlərindən biri olaraq çıxış edir. Mükəmməl cəmiyyətin inkişafı da, məhz sosial siyasətin adekvat həyata keçirilməsindən asılıdır.

Sosial təkrar istehsal prosesinin xarakteristikaları, sosial infrastrukturun funksiyaları tərəfindən müəyyənləşdirilə bilər.

Sosial infrastrukturun funksiyalarına sxem 1.1-də baxa bilərik.

Sxem 1.1. Sosial infrastrukturun funksiyaları [12, s.16]

Əhalinin fərqli təbəqələri üzrə sosial təkrar istehsal funksiyası ilə həyatının hərtərəfli təminat məsələsi sosial infrastrukturun əsas vəzifəsi kimi çıxış edir.

Sosial təkrar istehsal funksiyası cəmiyyətin mövcudluğu üçün olduqca əsas faktordur və bu funksiyada, cəmiyyət həyatının inkişaf perspektivləri aşkarlanır.

Sosial-tənzimləyici funksiya sosial fəaliyyət, həmçinin subyekt münasibətlərinin vacib göstəricilərini müəyyənləşdirir və bu zaman sosial infrastruktur potensialının yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş göstəricilər nəzərə alınır.

Sosial adaptiv funksiya həm cəmiyyət üzvlərinin hərəkətlərinin həmfikirliliyinə, həm də fərdlər, sosial qruplar üzrə potensialın yüksəldilməsinə şərait yaradır və insanların, ictimai qurumların effektiv fəaliyyət göstəriciləri ilə səciyyələndirir.

Sosial-produktiv funksiya, təkrar istehsal üçün zəruri hesab edilən tələbatların ödənilməsinə şərait yaradır və əhalinin tələbatlarını təmin edən obyektiv ilə subyektiv

eyni zamanda normativ ilə real göstəricilərlə xarakterizə olunur.

Sosial-mədəni funksiya, insanların, fərqli sosial qruplar üzrə təkrar istehsal prosesinin mənəvi hissəsini, əhalinin sosial mənəviyyət potensialının mənimsənilməsini və insanların sosial fəallığını tənzimləyir. Onu xarakterizə edən göstəricilərə şəxsin sosiallaşmasını, müəyyən sosial strukturların tələb olunmasını, əhalinin maraqları ilə sosial siyasətin uzlaşdırılmasını və cəmiyyət üzvlərinin ictimai islahatlarda iştirakının ölçüsünü aid etmək olar.

Sosial dinamik funksiya-sosial infrastruktur potensialının genişlənməsi ilə əhali rifahının, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, praktikanın yaradıcı və dinamik xarakterinin təmini ilə əlaqədardır. Bu funksiya, cəmiyyətdəki sosial çeviklik göstəriciləri vasitəsilə xarakterizə olunur.

Sosial-müdafiə funksiyası, ölkə üzrə əmək qabiliyyətini itirmiş təbəqələrin sosial zəmanət ilə sosial yardım hüquqlarını, həmçinin sosial dəstəyi təmin edir, eyni zamanda əhalinin sosial müdafiəsini müəyyənləşdirən göstəricilər ilə ifadə olunur.

Buna baxmayaraq, təsnifat sosial infrastrukturun çox cəhətli olmasını, mürəkkəbliyini nümayiş etdirir və sosial subyektlərin konkret tələbat funksiyaları, komponentlərin funksiyaları təsnifatın əsası kimi çıxış edir. Bu arada əsas məsələ belədir ki, sosial infrastrukturun sistem kimi bütünlüyü pozulmasın. Sosial infrastrukturun funksiyaları arasında maliyyə, kadr, informasiya kimi funksiyaları da göstərə bilərik.

Sosial infrastruktur funksiyalarının kordinasiyası ilə subordinasiyası da ayırd edilir. Məsələn, səhiyyə ilə təhsil sistemini əhatə edən sosial infrastruktur funksiyaları üfüqi yöndə kordinasiya edilir. Subordinasiya isə funksiyaların reallaşdırılmasında hər bir komponentin yerini, əhəmiyyətini göstərir. Funksional subordinasiya nəzəri cəhətdən sosial infrastrukturun təkrar istehsal funksiyasını icra etməsini və bunlarla yanaşı, özünün tədris, tərbiyə, tibbi xidmət kimi başqa komponentlərinin də bir növ başlıca funksiyaya tabeliyini göstərir.

Sosial infrastruktur özü idarəolunan bir sistemdir və ona özünütəşkil, sosial münasibət, eyni zamanda proseslərin özünütənzimləməsi kimi mexanizmlər xasdır. Bu mexanizmlər də, öz növbəsində sistemin bütövlüyünü, inkişafını, təkmilləşdirilmə

istiqamətlərini əhatə edir.

1.2 Sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri əsasları

Azərbaycan Respublikasında sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsi üzrə hakimiyyətin hər bir qolunun fəaliyyəti qanunverici, konstitusiya və normativ-hüquqi baza vasitəsilə formalaşır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında sosial infrastruktur sahələrinin səlahiyyətləri ilə idarə olunmasının predmeti təyin edilir, dövlətin sosial öhdəlikləri üzrə hökumət ilə prezidentin rolu müəyyənləşdirilir, yerli özünü idarəetmə orqanları vasitəsilə sosial siyasətin ayrı-ayrılıqda həyata keçirilməsi reallaşdırılır.

Milli Məclisin qanunvericilik fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qanunverici normativ fəaliyyəti əsasında sosial infrastrukturun tənzimlənməsi və idarə olunmasının fərqli istiqamətlərinin reallaşdırılmasının mexanizmi ilə məzmunu barəsində normativ-hüquqi aktlar formalaşır. Bununla da, sosial infrastrukturda müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının hüquqi fəaliyyət dairəsi meydana gəlib. Burada əsas məsələ-büdcə sahəsinin maliyyə resurslarının nizamlanmasıdır [1].

Sosial infrastruktur sahələrinin idarə olunması səlahiyyətləri mərkəzi, regional və yerli hakimiyyət orqanları üzrə ayrılır. Mərkəzi idarəetmə orqanlarının başlıca vəzifələrinə isə aiddir:

- Məqsədli proqramların hazırlanması;
- Milli strategiyanın formalaşdırılması;
- Dövlət sosial standartlarının hazırlanması ilə tətbiqi;
- Kadrların hazırlanması sahəsi üzrə dövlət siyasəti;
- Beynəlxalq təşkilatlarda əlaqələrin, həmçinin nümayəndəliklərin reallaşdırılması [12, s.21].

Sosial infrastruktur sahələrində müvafiq məsələlər əsasən yerli özünü idarəetmə orqanları tərəfindən həll olunur. Regionlar üzrə sosial infrastrukturunun

idarə olunması məsələsi mahiyyətə mürəkkəb bir sistemdir.

Sosial infrastrukturun mürəkkəbliyi yetərli dərəcədə inkişaf etmiş idarəetmə sisteminin hazırlanmasının zəruriliyi ilə şərtləndirilir, bununla belə idarəetmənin başlıca subyekti olaraq dövlət hakimiyyət orqanları ilə yerli özünü idarəetmə orqanları çıxış edir.

Sosial infrastrukturun inkişaf proqramlarının hazırlanmasında regionun icra hakimiyyət orqanı əhəmiyyətli rol oynayır. Qərarların qəbulunda müəyyən sosial infrastruktur sahəsinin xarakteristikası üçün sosial infrastrukturun tərəqqisi üzrə normativ və yaxud faktiki göstəricilərinin müqayisə əsasında təyin edilməsi lazımlıdır.

Dövlət hakimiyyət orqanları ilə yanaşı sosial infrastrukturun idarə olunmasının subyekti olaraq regionlarda fəaliyyət göstərən müxtəlif sosial institutlar çıxış edir. Dövlət orqanları sosial proseslərin gedişi ilə regional sosial siyasətin hər bir subyektinə təsir etməlidir. Cəmiyyət üzvlərinin şəxsi maraqlarının reallaşdırılması üçün institusional ilə qeyri-institusional sosial-iqtisadi zəminin yaradılması, regionlarda sosial proseslərin idarə olunmasında mühüm alətdir [18].

Sosial infrastrukturun inkişafının regional idarəetmə səviyyəsi yalnızca region vətəndaşının həyat keyfiyyəti ilə səviyyəsinin artırılmasını ehtiva edən tədbirlər kompleksi deyil. O, özünə həm dövlət maraqları, həm də yerli özünü idarəetmə orqanlarının lokal siyasəti kimi tədbirlərin əlaqələndirilməsini daxil edir.

Qeyd edək ki, yerli hakimiyyət orqanları bu sistemdə xüsusi yer tutur. Yerli özünü idarəetmə orqanları özünün səlahiyyətləri əhatəsində sosial infrastrukturun idarə olunması üzrə çoxşaxəli fəaliyyət həyata keçirir. Onlar digər hakimiyyət orqanları ilə müqayisədə əhaliyə daha çox yaxındırlar, çünki onların insanların ehtiyacları barədə məlumatları var və görülən tədbirlərin effektivliyinin artırılması məqsədi ilə ünvanlılıq prinsipini reallaşdırmağa qadırdırlar. Bundan başqa, bir çox dövlət ilə regional proqramların praktiki hissəsi, o cümlədən, bizim respublikamızda məhz bələdiyyə səviyyəsində reallaşdırılır.

Görünür ki, qərb ölkələrində mövcud olan sosial proseslərin hüquqi tənzimlənməsi təcrübəsindən daha daha çox və geniş şəkildə istifadə etməliyik.

Postindustrial sosial sisteminin yaradılması zamanı mütəxəssislərin iştirakı ilə sosial proseslərin 2 mərhələli idarəsi formalaşır. Əgər birinci mərhələ-maddi- nemətlərin hasilat sahəsi, bazar mexanizmləri ilə tənzimlənsə, onda ikinci mərhələ-insan kapitalı ilə insan amilinin istehsal sahəsi, dövlət qurumları tərəfindən idarə olunur.

Dövlət, sosial infrastrukturun müəssisə ilə sahələrinin fəaliyyətini inzibati, hüquqi və iqtisadi vasitələrlə tənzimləyir.

Dövlət sosial standartları, yəni sosial norma ilə normativlər cəmiyyət üzvlərinin sosial hüquqlarının konstitusiyə vasitəsi ilə reallaşdırılmasını təchiz edir və bununla yanaşı, dövlətin sosial ilə iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində qaydalar kimi çıxış edir.

Hal-hazırda müxtəlif səviyyəli büdcələrinin formalaşmasında, praktiki işdə sosial norma ilə normativlər istifadə olunur. Sosial norma ilə normativlərin qanunvericiliyə əsasən digər normativ-hüquqi aktlarla təyin olunmuş və təsbit edilmiş əhəmiyyətli hissəsi sosial infrastruktur sahələrində təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və başqa sosial xidmətlərin göstərilməsi zəmanətlərini müəyyən edir. Lakin zənnimizcə bu, müasir dövr üçün kifayət deyil.

Şəxslərin sosial müdafiə səviyyəsinin artırılmasına, sosial siyasətin vacib istiqamətlərindən biri kimi dövlət sosial standartlaşması kömək edir. Sosial standartlaşma isə öz növbəsində fərqli səviyyəli sosial norma ilə normativlər sisteminin tətbiqini nəzərdə tutur.

Bu norma ilə normativlərin əksəriyyəti, fərqli əhali kateqoriyaları qarşısında dövlətin öhdəliklərindən biri olaraq çıxış edərək, həmçinin onların maliyyə resursları hesabına təmin olunmalıdırlar. Dövlət tərəfindən təyin edilmiş sosial norma ilə normativlərə inflyasiya tempi, həmçinin mövcud iqtisadi imkanlardan asılı olaraq yenidən baxılır.

Dövlət sosial standartları qanunvericilik aktları ilə digər növ normativ hüquqi aktlar şəklində qruplaşdırılır və Azərbaycan Respublikasının ümumi ərazisi üzrə tətbiq edilməsi əhəmiyyətli bir məsələdir.

Dövlət sosial standartları sisteminin formalaşması aşağıdakı prinsiplər əsasında reallaşdırılmalıdır:

- Vətəndaşların konstitusiya hüquqları ilə zəmanətlərinin təmini;
- Ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyəti hesaba alaraq, büdcə ilə büdcədən kənar dövlət fondu əsasında sosial infrastruktur sahələri üzrə məqsədli, ünvanlı və mərhələli normativ metod mexanizmlərinin adambaşı maliyyələşdirilməsinin tətbiqi;
- Dövlət hakimiyyət orqanları ilə yerli özünü idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin ayrılmasına əsasən onlar arasında büdcə sisteminin səviyyələri üzrə sosial ehtiyacların gəlir ilə xərclərinin təsbit olunması;
- Dövlət Sosial Standartları sisteminin formalaşdırılması ilə tətbiqində əhali aşkar şəkildə, DSS-nin işlənməsi, təsdiqi və maliyyə təminatı məsələləri üzrə kütləvi informasiya vasitələri ilə icbari məlumatlandırılır.

DSS-nin tətbiqi ilə formalaşması nəticəsində daha effektiv tədbirlərin aşağıdakılar üzrə reallaşdırılması mümkün olur:

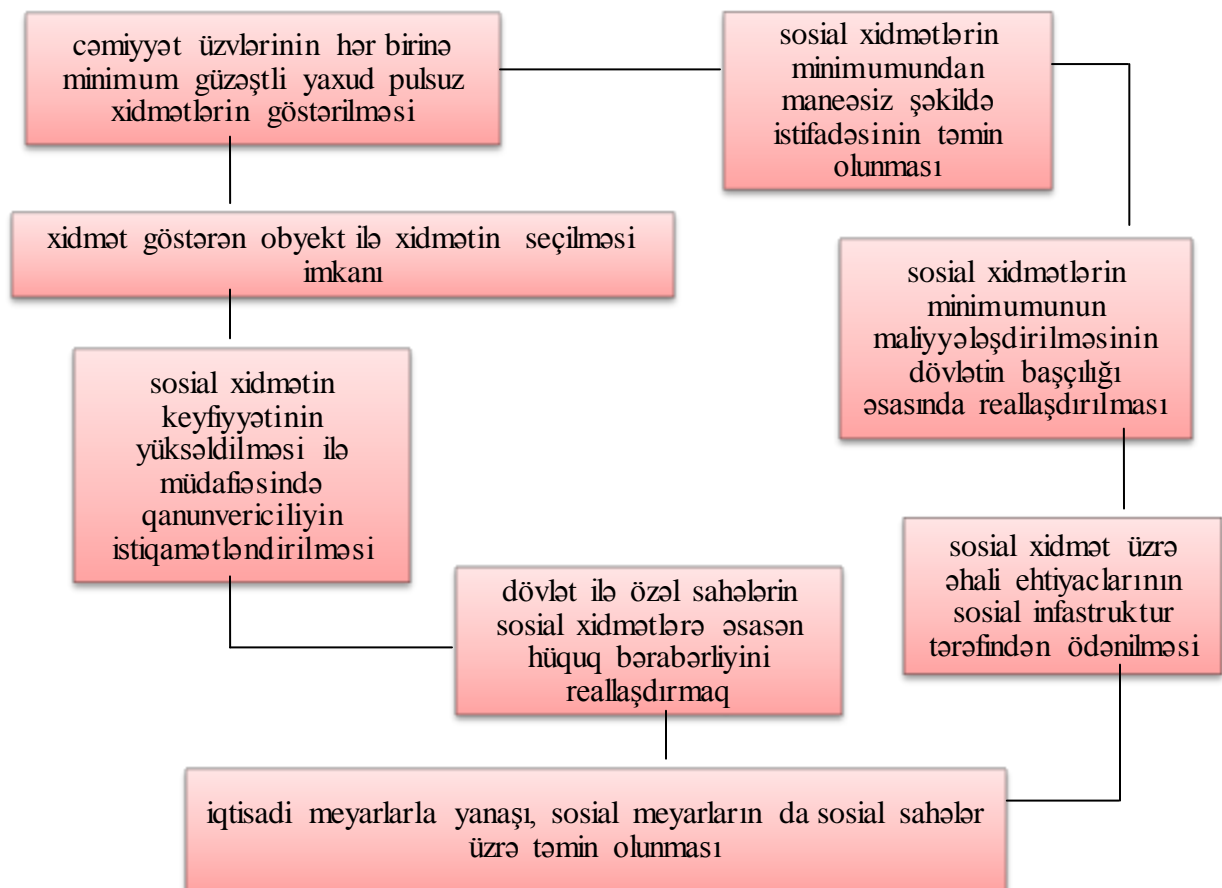
- Sosial xidmətlərdə cəmiyyət üzvlərinin ən başlıca ehtiyaclarının ödənilməsi;
- Sosial infrastrukturun tərəqqisinə dövlət dəstəyi;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə sosial inkişaf səviyyəsinin tarazlaşdırılması;
- Dövlətin sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərində maliyyə resurslarının cəlb edilməsi;
- Zəmanət verilmiş sosial xidmətlərin planlaşdırılması ilə təşkili;
- DSS-nin reallaşdırılmasını həyata keçirən müəssisə ilə təşkilatların fəaliyyətlərinin nəzarəti və qiymətləndirilməsi.

Sosial zəmanət sistemi altında vətəndaşların hamısına, onların əmək tövhələri ilə yoxlama meyarlarını hesaba almayaraq, sosial əhəmiyyətli nemətlərin və xidmətlərin göstərilməsi anlaşılır. Cəmiyyətin təlabatı üzrə resurs imkanlarını qeydə alaraq, zəmanətlərin həddini təyin edən bölüşdürülmə prinsipi həyata keçirilir. Bu zəmanətlərin minimal həcmi ilə səviyyəsi hər bir ölkənin konkret tarixi şərtlərindən asılı olaraq dəyişkəndir. Vətəndaşların sosial müdafiəsinin bu forması sosial xərclərin ümumi vergi ilə büdcə maliyyələşdirilməsi prinsipinə əsaslanır.

Sosial zəmanət sistemində sosial güzəştlər aiddir, hansılar ki, cəmiyyət üzvlərinin fərqli kateqoriyalarının sosial zəmanətlərini özündə təmsil edir. Sosial

zəmanətlər dövlət ilə vətəndaşlar arasında qarşılıqlı məsuliyyət və öhdəlikləri təyin edən qanunvericiliyə uyğun şəkildə təchiz edilir.

Sosial zəmanətlərin təmini, cəmiyyət üzvlərinə sosial xidmət göstərən sahələr blokuna münasibətdə, dövlət siyasətinin prinsiplərini formalaşdırmadan və reallaşdırmadan mümkün olmur. Dövlət siyasətinin sosial infrastruktur sahələri üzrə əsas prinsiplərinə sxem 1.2-də baxa bilərik.

Sxem 1.2. Dövlət siyasətinin sosial xidmət sahəsi üzrə prinsipləri [12, s.27]

Qeyd etmək əsasdır ki, sosial infrastrukturda proseslərin idarə olunması yalnız inzibati metodlarla mümkün deyil. Onlar heç vaxt ehtiyac duyulan səmərəliliyi təmin etməyiblər və edə bilmirlər, lakin sosial infrastruktur prosesləri yalnız bazar metodları ilə idarə oluna bilməz.

Dövlətə görə perspektivdə də ənənəvi sosial funksiyalar saxlanılır: sosial infrastrukturun inkişafı, əmək ilə kapital münasibətlərin nizamlanması, sosial zəmanətlərin təminatı, vətəndaşların gəlirlərinin nizamlanması və s. Dövlətin bu

saydığımız və digər bir çox funksiyaları öz əhəmiyyətini itirmir, lakin əlbəttə onların reallaşdırılması metodları, mexanizmləri ilə formaları dəyişikliyə uğrayır.

Sosial infrastrukturun idarə olunması alətləri arasında əhəmiyyətli yeri hüquqi tənzimləmə tutur. Sosial infrastruktur əlaqələrinin geniş əhatə dairəsi sosial hüquq normaları ilə tənzimlənir. Söz birləşməsi kimi “sosial hüquq” təsadüfən dırnaq arasında yazılmır, formal olaraq o mövcud deyildir (ümumiyyətlə hüquqi tənzimlənmənin iqtisadi ilə sosial cəhətdən dəqiq bölgüsü yoxdur). “Bələdiyyə hüququ” ilə “ekologiya hüququ” kimi normativ aqlomeratlar formalaşmağa başlayıb, amma sosial münasibətlərin hüquqi reqlamentasiyaları ilə əlaqəli olan hər şey mahiyyət etibarı ilə bu münasibətlərin adekvat bütövlüyündən bir qədər uzaqdır.

Sosial hüququn predmeti-sosial təminat, sosial müdafiə, pensiya təminatı və başqa müəyyən sosial sahələrinin fəaliyyəti üzrə hüquqi tənzimlənmədir.

Sosial hüquq, hüquq sahəsi olaraq Azərbaycan Respublikasının digər hüquqi sahələri ilə əlaqəlidir: Konstitusiya, əmək hüququ, mülki-hüquq, inzibati hüquq, maliyyə hüququ, cinayət hüququ.

Sosial hüququn əsas hüquq prinsipləri isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur.

Bu barədə məlumatlara əsasən sosial infrastrukturun hüququ tənzimlənməsi fərqli istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilir (Əhalinin məşğulluğu və əmək Qanunvericiliyi haqqında, Sosial sığorta və sosial təminat haqqında Qanunvericilik, Mənzil-kommunal haqqında Qanunvericilik, Təhsil haqqında Qanunvericilik, Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Qanunvericilik, Bədən tərbiyəsi və idman haqqında Qanunvericilik). Bundan əlavə sosial infrastrukturun tənzimlənməsinin digər məsələləri başqa qanunvericilik sənədlərində də var.

Nəticə etibarı ilə bir zamanlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında birləşən dövlətimizin sosial öhdəlikləri, sonra ayrı-ayrı qanunverici sahə aktlarına ayrılırlar.

Respublikamız istiqlaliyyət əldə etdikdən sonra Milli Məclis tərəfindən onlarla qanun qəbul edilib və bunlar əsasən dövlətin sosial öhdəliklərinin qurulmasını, bilavasitə icra edilməsi münasibətlərini tənzimləyir.

Nəzərdən keçirilən dövrdə sosial yönümlü qanunların qəbulunun mövzusu olduqca genişdir. Axır zamanlar ictimai marağın unikal xüsusiyyətləri sosial həyatın müəyyən zəif nöqtələrinə asanlıqla daxil olmaqdadır. Onlardan biri şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının kafi qədər ümumi müddəalarının konkretləşdirilməsidir. Daimi zəif nöqtələr-pensiyaçıların qarşısında dövlətimizin sosial öhdəlikləridir, eyni zamanda bu sosial öhdəliklər pensiya təminatı üzrə yeni qanun layihələrinin predmeti olmalıdır. Digər qanun layihələri isə təhsil ilə səhiyyə sahəsində dövlətin ötən sosial öhdəliklərin geri çevirilməsi ilə əlaqədar yaranan bir çox kritik vəziyyətləri aydınlaşdırmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə Hökuməti dövlətin sosial öhdəliklərinin reallaşdırılmasını nizamlamaq üçün son dərəcə aktiv, bəzi hallarda isə öncül mövqe tuturlar. Nümunə olaraq büdcə sahə işçilərinin əmək haqqlarının normativ aktlar üzrə (onlar müəyyən hallarda dövlət öhdəliklərin bilavasitə icraçılarıdır), həmçinin pensiyaçılara kompensasiya ödənişləri ilə pensiya məbləğinin hesablanması göstərə bilərik.

Sosial infrastrukturun milli hüquqi bazasının formalaşmasında zamanın süzgəcindən keçmiş beynəlxalq normaların başlıca müddəaları da qeydə alınmalıdır. İnsan hüquqları sahəsində hər kəs tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq norma ilə standartlar, İnsan hüquqları Ümumi Bəyannaməsində, Beynəlxalq vətəndaş və siyasi hüquqlar Paktında, Qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının aradan qaldırılması Konvensiyasında, Uşaq hüquqları Konvensiyasında və bu kimi başqa sənədlərdə göstərilmişdir [12, s.114].

1995-ci ildə Kopenhagendə keçirilmiş Beynəlxalq Sammitdə öhdəliklərin icrası ilə prinsiplərin reallaşdırılması üzrə fəaliyyət Proqramları, həmçinin sosial inkişaf haqqında Bəyannamə qəbul edilmişdir. Azərbaycan, Kopenhagen Bəyannaməsi ilə Avropa Sosial Xartiyasına qoşularaq müvafiq sənədlər əhatəsində baxılan qanunverici ilə icraedici hakimiyyətlərin mühüm yönələri əsasında özünün fəaliyyətini aktivləşdirib. Bunlarla yanaşı, bu fəaliyyətin nəticələri ilə ölkəmizdə gedən tədbirlərin təhlili göstərir ki, faydalı məşğulluğun yüksəldilməsi, yoxsulluğun

azaldılması ilə integrasiya proseslərinin artırılması sahəsindəki xalis nəticələrə nisbətən, dövlətin müəllif hüququnun rolu olduqca uğurlu olub.

1.3 Sosial müdafiə sahəsi-sosial infrastrukturun əsas komponenti kimi

Sosial dayanıqlıq bütün cəmiyyətlər üçün əsas bir ünsürdür. Sosial müdafiə sistemi də cəmiyyətin dayanıqlılığının təkmilləşdirilməsində vacib rol oynayır.

Sosial müdafiə sistemi sosial-iqtisadi problemlərin həlli məqsədi ilə formalaşdırılan və cəmiyyətdə ehtiyacı olan şəxslərə yardım göstərilməsi üçün şərtləndirilən kompleks sistemdir.

Müasir dövrdə fərqli sosial müdafiə aspektləri haqqındakı normativ aktlara diqqət yetirməklə termin kimi 'sosial müdafiə'nin geniş ilə dar mənada şərh edildiyini təsbit edə bilərik.

Sosial müdafiənin termin olaraq geniş mənada şərh edilməsi, cəmiyyət üzvlərinin iqtisadi, hüquqi, ekoloji,tibbi, həmçinin mənəvi müdafiəsini təmin etməklə yanaşı, insanların həyat təhlükəsizliyini qorumağı və fəvqəladə anlarda ehtiyac duyulan yardımı ifadə edir.

Dar aspektdən yanaşılan bu termin isə qeyd edilən müdafiə növlərindən biri yaxud bir neçəsinin reallaşdırılması kimi başa düşülür.

Sosial müdafiə proqramları demək olar ki, əmək qabiliyyətini itirmiş, bu və ya başqa səbəblərdən təlabatlarını ödəyə bilməyən vətəndaş kateqoriyalarını əhatə edir və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş şəkildə reallaşdırılır.

Sosial müdafiə sisteminin başlıca istiqamət ilə formaları aşağıdakılardır:

- Əhali gəlirlərinin indeksləşdirilməsi;

Bu əsasən qiymət artımı ilə bağlı olaraq əhali gəlirlərinin yüksəldilməsi tədbirlərini əhatə edir.

- Sosial zəmanətlərin gəlirlər üzrə minimal səviyyəsinin təmin olunması;

Yaşayış minimumun müəyyən edilməsi bunlar arasında əsas hesab olunur və qanunla təsdiq edilir. Yaşayış minimumu səviyyəsində gəliri olmayan əhaliyə dövlət

tərəfindən sosial yardım verilir.

- Dövlət standart ilə normativləri əsasında sosial kompleksin tənzimlənməsi məsələsi;

Təhsil, səhiyyə, əmək və s. sahələrdə əhaliyə sosial xidmət üzrə göstərilən minimal büdcə xərclərini nəzərdə tutur.

- İmtiyazların verilməsi;

Bu isə özünə güzəştlər ilə maddi yardımları daxil edir. İmtiyaz, müəyyən əhali qrupuna aid edilən xüsusi üstünlük kimi anlaşılır, yəni əlillərə, müharibə iştirakçılarına pulsuz yaxud güzəştli qiymətlərlə dərmanlar, gediş haqları və bunun kimi verilən başqa üstünlükləri başa düşə bilərik. Güzəştlər bizdə ancaq əmək qabiliyyətindən məhrum olanlara yaxud zəif təminatlı sosial təbəqələrə deyil, həmçinin müəyyən işçi kateqoriyalarına da aid edilir. İmtiyazların əsas problemi kimi maliyyə təminatlılığını göstərə bilərik. Məhz bununla əlaqəlidir ki, ünvanlı maddi yardım (subsidiya) güzəştlərin verilmə forması kimi çıxış edir.

- Qiymətlərə dotasiyaların ayrılması ilə dövlətin istehlak qiymətlərini tənzimləməsi məsələsi;

Qiymətlərə təsirin reallaşdırılması müxtəlif yollarla həyata keçirilir ki, bunlara da güzəştli vergiləri, büdcə dotasiyalarını və s. göstərə bilərik.

- Məcburi sosial sığorta;

Bu, cəmiyyətin bütün üzvlərinə şamil olunur və üç nəfərin iştirakı ilə reallaşır: işə götürən, işçi və dövlət.

- Sosial təminat ilə sosial yardım;

Sosial təminat əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin təminatına yönəlmişdir və iki üsulla qanunvericiliyə uyğun şəkildə yerinə yetirilir: büdcə ilə sosial sığorta fondlarından. Büdcə vasitəsilə sığorta edilməmiş, əmək qabiliyyəti olmayan yaxud əmək fəaliyyəti, peşə xüsusiyyətlərinə mənsub kateqoriyalar təmin olunur. Büdcə hesabına sosial təminata bunlarla yanaşı, sosial xidmət də aid edilir və əsasən yaşlıları, uşaqları, əlilləri əhatə edir. Əmək pensiyaları ilə sığorta olunanlara müavinətlər isə öz növbəsində sığorta hesabına ödənilir.

Sosial yardım daimi deyil və konkret xarakter daşıyır. Vətəndaşın obyektiv olaraq həyat fəaliyyətini pozan böhran halı nəzərə alındıqda tətbiq olunur.

➤ İşə götürən ilə işçi arasında sosial partnyorluq;

Sosial partnyorluq yaxud onun forması hesab olunan tripartizm sosial sülh ilə könüllü əməkdaşlığını ifadə edir və burada tərəflər kimi işə götürən, işçi və dövlət çıxış edir.

Dövlətin könüllü əməkdaşlığı dedikdə o, tərəflərin 'arasına girərək' onların razılığa gəlmələrinə kömək edir. Dövlət əsas partnyorlar arasında bəzən sadəcə vasitəçi olaraq deyil, fəal tərəf statusunda çıxış edir. Bu isə 2 üsul vasitəsilə reallaşdırıla bilər:

- yola gəlməz partnyorun razılığa gəlməsi üçün 'təzyiq edilməsi';
- dövlət özü müəyyən sosial öhdəlikləri reallaşdıraraq, iki tərəf arasında razılığın asanlaşdırılmasını həyata keçirir.

➤ Sosial-əmək qanunvericiliyinin birbaşa təsir normaları;

Bu normalar əsas etibarilə əmək hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqəlidir. Bu sahədəki ən əsas qanunvericilik bazası-Əmək məcəlləsidir.

Sosial müdafiənin bu göstərilən istiqamətlərinin təsnifatına əsasən, daha geniş və məhdud şəkildə qruplaşdırılması mümkündür. Lakin onun başlıca elementləri istənilən halda müasir şəraitə uyğunlaşdırılmış şəkildə iştirak etməlidir.

Sosial müdafiə bölmələrinin birləşmələri konkret istehlakçılar üzrə uzlaşma ilə tabelilik nə şəkildə olsa da, onlar əsasən praktiki cəhətdən üç formada reallaşdırılır:

- nəğd və nəğdsiz pul ödənişləri (sosial tranfertlər, maliyyə yardımları, dotasiyalar, həmçinin müxtəlif ödənişlər)
- natural mədaxil (pulsuz yeməxanalar, müvəqqəti yaşayış yerləri və b.)
- pulsuz və güzəştli xidmətlər (ilk olaraq təhsil, səhiyyə, sosial xidmət və b.)

[12, s.153]

Sosial müdafiənin vacib əsas istiqamətlərindən biri kimi də sosial yardımı göstərə bilərik. Məlum olduğu kimi sosial müdafiənin funksiyası çətin situasiyada olan adama kömək etmək yaxud bu vəziyyətin meydana gəlməsinin qarşısını almaq tədbirlərindən ibarətdir. Sosial sığorta proqramlarının yönəlmə istiqamətləri

iqtiadiyyatdakı dövrü tərəddüdlərin yaxud işçinin həyatındakı dəyişikliklərin təsiri ilə azalan gəlirlərin bərabərləşdirilməsidir. Sosial sığorta sistemi olmayan insan ehtiyacı olduqca gəlirinin aşağı düşməsinin dəstəyi olaraq dövlətin sosial yardım proqramlarından istifadə edə bilər. Bunlar arasında aztəminatlılığa görə, həmçinin ailə müavinətləri proqramları ən geniş yayılanlar sırasındadır. Dünya ölkələrinin sosial yardım barəsindəki təcrübələrini öyrənmək sosial ehtiyaclar üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyini artırmaqda əsaslı rol oynayır.

Sosial yardım sistemi dedikdə, cəmiyyət üzvlərinə tətbiq olunan yaşayış minimumu ilə sosial xidmətlərin daha müyəssər və məqsədli olması üçün həyata keçirilmiş tədbirlər sistemini başa düşürük.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş sosial müdafiə sistemi mövcud olan ölkələrdə sosial sığorta ilə başqa sistemlər üzrə vətəndaşlara ödənilən müavinətlər həyat səviyyəsinin təminində minimal tələbatları ödəyə bilmirsə, bu zaman həmin şəxslərə sosial yardım verilir. Həmin ölkələrdə sosial müdafiənin lazımlı səviyyədə vəsait vermədiyi vətəndaşlar üzrə son sığorta şəbəkəsi rolunu sosial yardım oynayır.

Sosial yardım verilərkən vətəndaşların keçmiş gəlirlərinin həcmi, ümumi həyat səviyyəsi nəzərə alınmır. Sosial yardım müvafiq hakimiyyət orqanının maliyyə imkanlarına uyğunlaşdırılmış şəkildə verilir. Yəni deyə bilərik ki, sosial yardım bir növ xeyriyyə xarakteri daşıyır. Verilən sosial yardım yaşayış minimumu ilə ailənin gəliri arasındakı fərq olaraq müəyyənləşdirilir, onun həcmi isə ailə üzvlərinin sayına, eyni zamanda kommunal xərclərə uyğun olaraq fərqləndirilir.

Sosial yardım proqramlarının maliyyələşdirilmə mənbəyi kimi dövlət və yaxud yerli idarəetmə orqanlarının büdcəsi çıxış edir. Bəzi hallarda bu proqramların maliyyələşdirilməsində hər iki orqanın müştərək iştirakını da görə bilərik.

Sosial yardımı sadəcə sosial müdafiənin bir hissəsi kimi başa düşə və əlavəsi olaraq tətbiq edə bilərik. Buna səbəb olaraq isə proqramların tətbiq ediləcəyi şəxslərin müəyyənləşdirilməsi üçün onların vəsait ilə gəlirlərinin yoxlanılması olduqca inzibati xərclər tələb edən bir işdir.

Sosial yardımın göstərilməsi formaları aşağıdakılardır:

- ◆ Nəgd ilə nəgdsiz ödənişlər, natural mədaxil, pulsuz ilə güzəştli

xidmətlər.

Sosial yardım pul ödənişi ilə göndərilirsə, bu zaman ehtiyac duyulan pul təzminatlarının səviyyəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Sosial yardım formasında ödəniləcək itirilmiş gəlirin təzminat səviyyəsi-dövlətin iqtisadi vəziyyətinə uyğun şəkildə müəyyənləşdirilməli, həmçinin əmək qabiliyyətli şəxslərin əmək stimulları mühafizə olunaraq saxlanılmalıdır.

Sosial yardımın ölçüsünü təsbit edərkən 4 alternativ yanaşmadan istifadə edilir:

1. Bütün yardım alanlara eyni səviyyədə yardım göstərilir.
2. Yardım fərdi ehtiyaca yönəldilir və yardım alanın heç bir gəlir mənbəyinə malik olmaması şərti irəli sürülür.
3. Yardımın həcmi keçmiş əmək haqqına yaxud yardım alanın sığorta ödənişlərinin həcmində əsaslanma bilər.
4. Yardımın həcmi yardım alanın tələbatından asılıdır.

Bütün yardım alan şəxslərə eyni səviyyədə yardım verilməsi ən sadə variant kimi göstərilir. Lakin məsələ itirilmiş gəlirin ödənilməsidirsə, bu üsul heç də əlverişli deyil, çünki yardım alan şəxslərin itirdiyi gəlir də kəskin fərqlənir. Bununla yanaşı yardımın eyni həcmdə verilməsi, əməyin həvəsləndirilməsinin aşağı enməsinə səbəbiyyət verə bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə sosial yardım sisteminin səmərəli təşkili məqsədi ilə vəsaitlərə nəzarəti təkmilləşdirmək ilə yardım alanların gəlirlərini qəbul etməsi anında vergilərin artmasına yol verməmək əsas diqqətdə olur. Ona görə ki, bunun əsasında müavinətlərin təsirliliyi aşağı düşə bilər. Bunun radikal həlli kimi birgə müavinət, həmçinin vergi sistemini tətbiq etməyi göstərə bilərik və beləliklə müavinətlər hamıya yoxlanılmadan ödəniləcək, ardınca vergilər vasitəsi ilə yenidən bölünəcək. Sistemin bu cür təşkili aşağı gəlirlərə yüksək vergilərin tətbiq olunmasının qarşısını alır. Lakin problemlə məsələ odur ki, zəmanət verilmiş ən aşağı gəlir yoxsulluğun qarşısını ala bilirsə, gəlirlər üzrə ümumi vergilər olduqca yüksək ola bilər. Sosial yardımın mühüm forması kimi əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə sosial xidməti göstərə bilərik. Sosial xidmətin aşağıda göstərilən növlərinə nəzər yetirək:

- Sosial-tibbi;

- Psixoloji-pedaqoji;
- Sosial-hüquqi;
- Sosial-məsləhət;
- Sosial-məişət;
- Zəmanətli xidmətlərin cəmi;
- Vətəndaşların sosial adaptasiyası;
- Deviant davranışlı vətəndaşlar ilə əlillərin reabilitasiyası [12, s.156-157].

Sosial xidmət formalarına isə bunları göstərə bilərik: stasionar, qeyri- stasionar, evdə və təcili sosial xidmət.

Sosial xidmətin göstərildiyi əhali kateqoriyalarına aşağıdakılar aiddir:

Ahıl yaşlı vətəndaşlar, əlil uşaqlar, yetim, həmçinin valideyn himayəsindən kənar uşaqlar, ahıl yaşlı şəxs yaxud əlillərdən ibarət olan ailələr, çoxuşaqlı və natamam ailələr, əlil uşaqları olan ailələr, uşaqları olan aztəminatlı ailələr, qaçqınlar ilə məcburi köçkünlər, işsizlər, müəyyən yaşayış yerləri olmayan vətəndaşlar [12, s.157].

Sosial yardımın bir neçə spesifik xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik:

- O, milli sistemi özündə əks etdirməlidir,
- O, ümummillidir və buna görə müəyyən gəlir səviyyəsini təmin etməlidir,
- Çevik olmalıdır, ayrı-ayrı şəxslərə yardım almaq haqqını itirməmək şərti ilə müəyyən kateqoriyadan digərinə keçmək üçün ehtiyac duyulan imkanı yaratmalıdır;
- İdarəetmə sadə şəkildə təşkil olunmalıdır;
- Verilən yardımın çox hissəsi fərdi əsaslarla uyğun şəkildə təqdim olunmalıdır.

Belə ki, verilən müavinətlər yaşayış minimumunu təchiz edə bilirsə, o zaman ailələrin yox, ayrı-ayrı insanların yoxsulluq problemi həll edilir. Müavinətlərin ailəyə təqdim edilməsi sistemin səmərəli təşkili üçün əsas amildir. Aztəminatlılığa görə müavinət həm gəlir səviyyəsini, həm də səhhəti nəzərə almaqla, işləyənlərə də verilməlidir. Aztəminatlı şəxslərin gəlirlərinin artırılması dolay yollarla da həyata keçirilə bilər. Misal üçün bəzi ərzaq növlərinin qiymətlərini təyin edərkən maliyyə

yardımından istifadə edilir və yoxsulların istehlakının çoxluğunu təşkil edə biləcək ərzaq növləri seçilir, bu da öz növbəsində imkanlı əhali tərəfindən az istehlak olunur yaxud olunmur.

Sosial yardım təşkilatlarında görülən sosial işlərin subyekti kimi ağır vəziyyətə düşmüş şəxsləri, daxili imkanlarını həyata keçirmək üçün köməyə ehtiyacı olanları göstərə bilərik. Belə hallarda isə dövlət ilə şəxs arasında əlaqələndirici kimi çıxış edən və sosial xidmət təşkilatlarında çalışanların rolu artmağa başlayır.

Sosial işin başlıca vəzifələri göstərilənləri ehtiva edir:

- Sosial qulluq, sosial məsləhətvermə;
- Sosial layihələndirmə, sosial ekspertiza;
- Sosial profilaktika, sosial uyğunlaşma;
- Sosial ilə fərdi problemlərin diaqnostikası;
- Sosial reabilitasiya, sosial terapiya;
- Sosial mobillik, sosial hüquq;
- Sosial nəzarət, sosial himayədarlıq;
- Sosial reklam ilə təbliğat, sosial layihələrin reallaşdırılması [12 s.157].

Sosial işçi inkişaf etmiş ölkələrin xeyli hissəsində əsas poseslərdən biri sayılır, ona görə ki, sosial müdafiə mexanizmi, sosial yardım ilə bu yardımı həyata keçirən ixtisaslı mütəxəssislər olmadan demokratik cəmiyyətin mövcudluğu mümkün deyil.

Sosial yardımın səmərəli fəaliyyətinin təşkilində ünvanlılıq anlayışı əsas rol oynayır. Sosial xidmətin ünvanlılığı əsasında ehtiyacı olan şəxslərə bu xidmətin müsbət təsirləri göstərilir. Ünvanlı proqramda isə yoxsullara büdcənin sadəcə bir hissəsi ayrıldığı halda, ünvanlı proqramda əksinə olaraq çox hissə yoxsullar üçün istifadə olunur.

Lakin bunlara baxmayaraq, ünvanlı proqramlar həyata keçirilərkən iki cür səhvlə qarşılaşılır:

1. Daxiletmə səhvi-bəzən səhvliliklə ehtiyacı olmayan, ailələr ehtiyacı olan ailələr üçün nəzərdə tutulmuş proqrama aid edilir;
2. Daxil etməmə səhvi -ehtiyacı olan ailələr yanlışlıqla proqrama daxil edilmir.

Ehtiyacı olanlara göstərilən ünvanlı sosial xidmətin mexanizmləri bu şəkildə qruplaşdırıla bilər:

1. Fərdi qiymətləndirilmə mexanizmi-bu ən dəqiq, həmçinin olduqca baha başa gələn üsuldur. Belə ki, hər bir namizədin müavinət alma ərizəsinə diqqət yetirilərkən, gəlir səviyyəsi, ailə vəziyyəti qiymətləndirilir.
2. Qrup yaxud coğrafi ünvanlılıq mexanizmi-aşkar xüsusiyyətlərə malik olan kateqoriyalara aid olub, daha az xərc ilə daha asan tətbiq oluna bilər.
3. Avtomatik ünvanlılıq(özünü ünvanlılıq)-potensial rifah yaxud xidmət alanların şəxsi qərarlarına əsaslanır ki, ehtiyacı olmayanlar proqramın rifah ilə xidmətlərindən tətbiq edə bilməsin.

Bu fəsildə sosial infrastrukturu mahiyyətə açıqladıq və ikinci fəsildə sosial infrastrukturun tənzimlənməsində hüquqi mexanizmlərin rolunu göstərəcəyik.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARI ÜZRƏ SOSIAL İNFRASTRUKTUR SAHƏLƏRİNİN HÜQUQİ MEXANİZMLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ

2.1 Dövlət proqramlarında sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinin regional aspektləri

Azərbaycan Respublikasında sosial yönümlü siyasət aparılır, həmçinin ölkə üzrə sosial təminat ilə sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması yönündə ardıcıl olaraq proqramlar reallaşdırılır. Dövlət Proqramları sürətli iqtisadi tərəqqiyə, büdcə gəlirləri üzrə müntəzəm artıma, bunun da sosial xərcləri ardıcıl olaraq artırmasına, kasıblıq səviyyəsini axır illər ərzində aşağı salmağa, həmçinin sosial təminat sistemini möhkəmləndirməyə şərait yaradır. Son 7-8 il əsnasında ölkəmizdə 11-dən artıq sosial yönümlü dövlət proqramları reallaşdırılıb, eyni zamanda onların əsaslı hissəsi regionlar, digər hissəsi isə Bakı şəhəri ilə ətraf qəsəbələr üzrə sosial-iqtisadi inkişafı ehtiva edir.

Bəs, ümumiyyətlə sosial infrastrukturun regional inkişafı nədir? Məhz bu mövzunu nəzəri ilə praktiki cəhətdən anlamaq üçün ilkin olaraq sosial infrastrukturun regional inkişafı ilə inkişaf problemlərindən danışaq, həmçinin regional inkişaf anlayışını açaq. Əvvəla, region-şəhərdən böyük, lakin dövlətin ümumi səthindən kiçik və bir qrup özünəməxsus xüsusiyyətləri olan ölkə ərazisidir. Region anlayışının dəqiqləşdirilməsi ilə onun təsnifləşdirilməsi başlıca olaraq iqtisadi siyasət baxımından vacibdir. Ona görə ki, bu, reallaşdırılacaq siyasətin xarakteri ilə yönlərini təyin etməyə, həmçinin regionlara differensial yanaşmanı müyəssər edir. Regionların tərəqqi etdirilməsi ilə əlaqədar çoxlu fikirlər mövcuddur ki, bunların çoxu da əsasən regionlar arasındakı disproporsiyaların ortadan qaldırılması ilə bağlıdır.

Regionlararası disproporsiyaların ölkə iqtisadiyyatına olduqca ziyan verən daxili, eyni zamanda xarici miqrasiya, saysız infrastruktur yüklənməsi, süni şəhərləşmə, ekoloji çirklilik və s. kimi nəticələri var. Digər tərəfdən belə bir məsələ mövcuddur ki, çağdaş hüquq sistemləri ölkə ərazisində hüquq bərabərliyi yaratmaq istədiyi halda, regional disproporsiyalar bunu 2 əsas istiqamətdə pozur:

- I. İqtisadi hüquq – vətəndaşların fərqli ərazilər üzrə işlə təchiz olunma, eyni iş üçün bərabər əmək haqqı alma hüquqları həyata keçirilə bilmir.
- II. Sosial hüquq – vətəndaşlar fərqli regionlar üzrə səhiyyə, təhsil ilə mədəni xidmətləri eyni dərəcədə tətbiq edə bilmirlər.

Sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi başdan-başa iqtisadi göstəricilər ilə regionun iqtisadiyyatına böyük təsir edir. Sosial infrastrukturun regional inkişafı cəmiyyət üzvlərinin həyat vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onların rifahı ilə ömür müddətinin artırılmasına, həm yaradıcı, həm də sağlam nəslin formalaşmasına və hasilatına yönəldilən sosial siyasətin mühüm məsələlərini nəzərə almalıdır.

Regional sosial infrastruktur-cəmiyyət üzvlərinin normal həyat fəaliyyətinin təchiz olunması ilə əlaqədar olan regional iqtisadiyyat vahidlərinin toplamıdır.

Sosial infrastrukturun regional inkişafında başlıca olaraq yaşayış problemlərinin həll olunması, cəmiyyət üzvlərinin ehtiyaclarının ödənilməsi, sosial infrastruktur sahələrinin tərəqqi etdirilməsinin, sosial mədəni sahələrin formalaşması ilə ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılması, insanların ixtisas səviyyəsinin, mal ilə xidmətlərin həcmnin artırılması, həmçinin əmək məhsuldarlığının təməl kimi artırılması, əhalinin bütün qruplarının, bir sözlə gənclər ilə pensiyaçıların sosial müdafiə təminatlarının təsis edilməsi mühüm rol oynayır.

Sosial infrastrukturun regional inkişaf səviyyəsinin artırılması həmin regionların investisiya cəlbediciliyini də artırır, iqtisadi inkişafını da, sürətləndirir. Və əksinə olaraq sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi nə qədər aşağı olarsa, istehsal da bir o qədər yavaş və ləng inkişaf edir, region əhalisinin həyat səviyyəsi bir o qədər aşağı olur. Beləliklə, sosial infrastrukturun inkişaf zərurəti birinci növbədə az inkişaf etmiş regionları əhatə edir.

Sosial infrastrukturun regional inkişafda əsas problemləri:

- Demografik vəziyyətin yaxşılaşdırılması;
- Yaşayış sahəsi problemlərinin həll olunması;
- İnfrastrukturun inkişafı;
- Əhali rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;
- Səhiyyənin inkişafı sağlamlığın vəziyyəti;

- Təhsil sahəsinin inkişafı;
- Əhalinin ictimai fəaliyyətə cəlb edilməsi.

Nəticə etibarilə, sosial infrastrukturun regional inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında əsas rol oynayır. Bəlli olduğu üzərə, sosial-iqtisadi inkişafda Dövlət Proqramlarının rolu əvəzsizdir və bilavasitə sosial infrastrukturun regional inkişafında mühüm əhəmiyyətə malikdir. İqtisadiyyatın inkişafını gücləndirmək, Dövlət Proqramlarını uğurla reallaşdırmaq üçün yarana biləcək problem və məsələlərin həllinə operativ yanaşmaq məqsədi ilə ölkə rəhbərliyi tərəfindən 17 sərəncam imzalanmışdır.

Regionların inkişafı ilə əlaqədar uğurla həyata keçirilən I Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində inkişaf üzrə yeni əsaslar ilə tərəqqi prosesinin növbəti müvəffəqiyyətli mərhələyə keçməsi üçün şərait yaratdı. Bununla əlaqəli olaraq 14 aprel 2009-cu il Prezidentimiz İlham Əliyevin Fərmanı əsasında “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiqləndi. Respublika üzrə iqtisadiyyatın diversifikasiyası, həmçinin dünya təsərrüfat sistemində effektiv şəkildə inteqrasiya, infrastruktur ilə kommunal xidmətlər səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, cəmiyyət üzvlərinin həyat vəziyyətinin müntəzəm olaraq yüksəldilməsi mühüm məqsəd kimi yeni proqramın işlənməsini şərtləndirirdi.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə 2004-2008-ci illəri ehtiva edən I Dövlət Proqramının, Bakı şəhəri üzrə qəsəbələrin sosial-iqtisadi tərəqqisinin sürətləndirilməsi haqqındakı Tədbirlər Proqramının (2006-2007-ci illər) uğurla reallaşdırılması ilə ölkəmizdə qeyri-neft sahəsini müntəzəm şəkildə inkişaf etdirmək, yeni müəssisələr ilə iş yerləri açmaq, regionlar ilə paytaxt Bakı üzrə kommunal xidməti, sosial infrastrukturunu həm həcm, həm də keyfiyyətcə yüksəltmək, sahibkarlıq mühitini təkmilləşdirmək, son olaraq məşğulluq səviyyəsinin artırılması ilə yoxsulluğu azaltmaq üzrə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafını əhatə edən II Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər) isə icra edilmiş əvvəlki iki proqram üzrə başlanmış işlərin davam etdirilməsini əks etdirir.

Bundan sonra isə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında III Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi iqtisadiyyatının inkişafında vacib əhəmiyyət kəsb edərək, makroiqtisadi sabitliyin təmini, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi, yeni müəssisələr ilə iş yerlərinin yaranması, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticə etibarilə cəmiyyət üzvlərinin rifah vəziyyətinin tədricən yüksəldilməsi ilə yoxsulluq səviyyəsinin aşağı enməsi üçün reallaşdırılır.

Sosial infrastruktur sahələrinin inkişafında qeyd etdiyimiz kimi Dövlət Proqramları vacib əhəmiyyətə malikdir və bu istiqamətdə konkret olaraq işlər görülür.

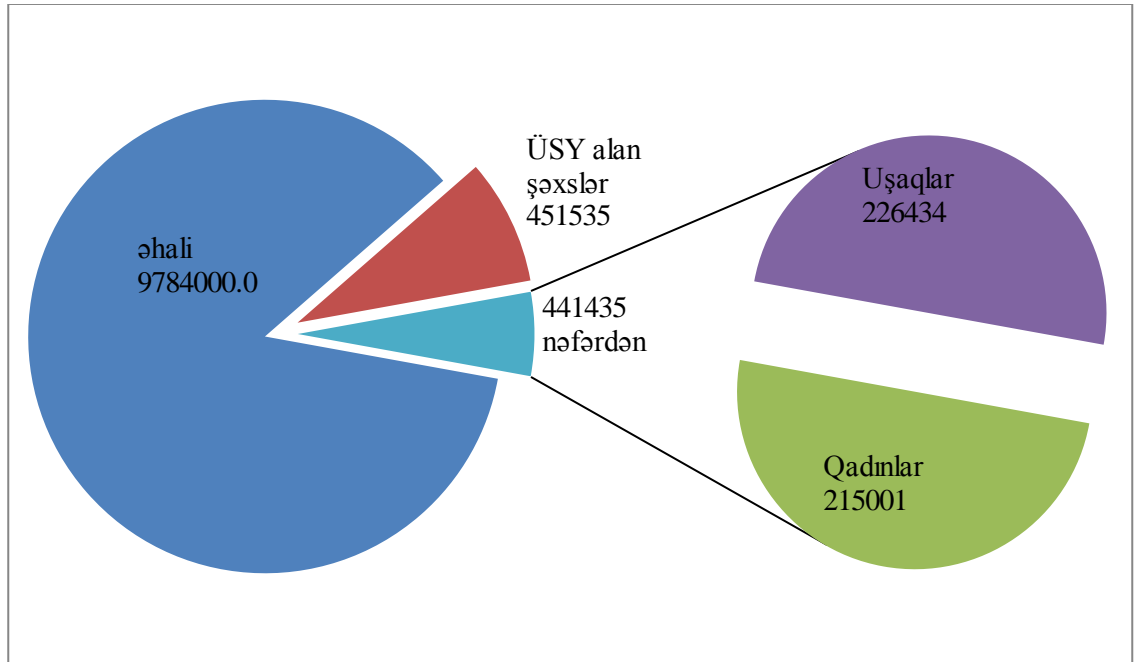
❖ Ünvanlı sosial yardım

Azərbaycan Respublikasında reallaşdırılan əsas proqramlardan biri kimi sosial təminatı gücləndirmək, həmçinin aztəminatlı sosial təbəqə üzrə maddi vəziyyətin yüksəldilməsi yönündə ünvanlı sosial yardım mexanizminin təsis edilməsini göstərə bilərik. Ünvanlı sosial yardım (ÜSY) ölkəmizdə “2003-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı” əsasında təsis edilmişdir. Prezidentimiz İlham Əliyev başçılığı ilə 2005-ci il 25 oktyabr tarixində imzalanmış qanun əsasında bu mexanizm tənzimlənir. Qanunun başlıca məqsədi kimi orta aylıq gəlirləri yaşayış minimumundan aşağı olan ailələr üçün dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının təşkilinin nizamlanmasını göstərə bilərik. Qanuna görə sosial yardım hüququna malik olan ailələr kateqoriyasına elə aztəminatlı ailələr aid edilir ki, onların orta aylıq gəliri özlərindən asılı olmayan səbəblərə əsasən yaşayış minimumundan aşağı olur.

❖ Yoxsulların sayının azalması

İqtisadiyyatın çoxşaxəli təşkili, qeyri-neft sahəsi üzrə davamlı inkişaf, çoxsaylı yeni iş yerlərinin açılması, nəticə etibarilə cəmiyyət üzvlərinin orta aylıq gəlirlərinin müntəzəm artması vasitəsilə paralel şəkildə ünvanlı sosial yardım mexanizminin reallaşdırılması ölkəmizdə kasıblıq səviyyəsinin getdikcə aşağı düşməsinə şərait

yaradıb. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə yoxsulluq səviyyəsi 2003-cü il üzrə 44,7%, 2004-cü il 40,2%, 2005-ci il 29,3%, 2006-cı il 20,8%, 2007-ci il 15,8%, 2008-ci il 13,2%, 2009-cu il 10,9%, 2010-cu il isə 9,1%, 2011-ci il üzrə də 7.6 % təşkil edib. Nəticədə, son səkkiz ildə yoxsul əhalinin sayı 5,2 dəfə azalıb [25].

Diaqram 2.1. 2016-cı il üzrə ünvanlı sosial yardım alanların sayı.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası (www.sai.gov.az)

Diaqram 2.1-ə diqqət edək. Ən sonuncu statistikaya əsasən, 2016-cı il üzrə ünvanlı sosial yardım proqramı əhatəsində 105009 ailəyə-451538 nəfərə sosial müavinət verilmişdir və bu ölkə əhalisinin təxmini 5%-dir. ÜSY-nin bir nəfər üçün orta aylıq məbləği 35,49 manat olmuşdur.

Prezidentimiz İlham Əliyevin 28 iyun 2011-ci ildəki Sərəncamı əsasında təsdiqlənmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı reallaşdırmaq üçün 2011-2015-ci illəri ehtiva edən Tədbirlər Planı həyata keçirilmişdir. 2016-cı ilin yanvar ayı üzrə yoxsulluq vəziyyəti isə 4,9% təşkil etmişdir.

❖ Aztəminatlı ailələrin reabilitasiyası

Ünvanlı sosial yardım mexanizmini dəyərləndirmək, həmçinin yoxsulluğa təsirini öyrənmək üçün Dünya Bankı tərəfindən “Pensiya və sosial təminat layihəsi” əsasında ölkəmizdə 6660 ev təsərrüfatı üzrə monitoring keçirilmiş və ünvanlı yardım təyinatının ünvanlılıq prinsipinin 90%-ədək reallaşdırıldığı təyin edilmişdir. Ünvanlı sosial yardımdan əlavə Azərbaycanda 2011-2012-ci illər üzrə “Aztəminatlı ailələrin sosial reabilitasiyası haqqında” dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Proqramın məqsədi kimi aztəminatlı ailələrə dövlətin həmişəlik maliyyə yardımları ilə müvafiq işlər üzrə dəstək verməsini göstərmək olar.

❖ Pensiya islahatları

Sosial müdafiəyə daha çox ehtiyac duyan təbəqə olaraq pensiyaçıları göstərə bilirik. Pensiya təminatı üzrə müvafiq islahatlar reallaşdırılır. “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” Prezidentimiz tərəfindən təsdiq edilmiş və uyğun olaraq tətbiq edilən islahatlar əsasında 1 iyul 2011-ci ildən pensiya təminatı üzrə vahid prinsipə reallaşdırılmışdır. Nəticə etibarilə, 2011-ci il pensiyaların orta aylıq həddi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Ölkəmizdə sosial rifahı yüksəltmək üçün sosial infrastrukturun tərəqqisi əsasında yenidən qurulma reallaşdırılmaqdadır. 2016-cı il üzrə ölkəmizdə xeyli sosial layihələr həyata keçirilib. 29 məktəb inşa edilib, 485 məktəbdə təmir işləri aparılıb, 33 səhiyyə obyektini tikilib, təmir edilib. Böyük yol layihələri, kənd yolları layihələri icra edilib. Müəyyən şəhərlərimizdə içməli su layihələri başa çatıb. İnfrastruktur layihələri reallaşdırılıb, 154 min iş yeri açılmış, onlardan 121 mini daimi iş yeridir [36]. Həmçinin, Prezidentimiz İlham Əliyevin göstərişləri ilə uşaq bağçalarının sayını artırmaq, köhnələri yenidən qurmaq və müasirləşdirmək istiqamətində işlər görülür.

Ölkə başçısı İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, Dövlət Proqramlarının icra edilməsi nəticə olaraq Azərbaycanda infrastrukturun həm dünya səviyyəsinə çatdırılması, həm də Avropa Birliyi meyarlarına bərabər olması üçün şərait yaradacaqdır. Məhz bundan irəli gəlir ki, Dövlət Proqramları ölkə iqtisadiyyatındakı

regionlar ilə sahələr üzrə hələ də həll edilməmiş məsələlərin hamısını, yəni regionlardakı konkret problemləri, narahatlıq doğuran məsələləri əks etdirmək prioritet vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Prezidentimiz İlham Əliyevin xüsusi diqqət ilə qayğısı əsasında 2016-cı il ərzində regionlar üzrə davamlı iqtisadi inkişafı təchiz etmək, makroiqtisadi göstəriciləri yaxşılaşdırmaq üçün müəyyən işlər görülmüşdür. Bunun nəticəsi olaraq 2016-cı il üçün qeyri-neft sahəsi 5 faiz yüksələrək, əsas kapitala isə 14,9 milyard manat məbləğ vəsait yönəldilmişdir.

Prezidentimiz İlham Əliyev sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində məqsədyönlü siyasət həyata keçirmiş və 2016-cı il üzrə ölkəmizdə 8 min müəssisə açılmışdır. Açılan yeni müəssisələr Aran zonası üçün 11,4 %, Abşeron üçün 7,4%, Gəncə-Qazax üçün 4,3%, Lənkəran və digər iqtisadi rayonlar üçün 4,6% təşkil etmişdir.

Dövlət Proqramları regionlar üzrə tərəqqini sürətləndirmək, belə ki, elektrik enerjisi, su ilə qaz, kanalizasiya sahəsi üzrə işlərin reallaşdırılması, yol ilə başqa infrastruktur obyektlərinin tikintisi, ekoloji situasiyanın yaxşılaşdırılması yönündə müəyyən işlər görmək məqsədilə müntəzəm olaraq həyata keçirilmişdir. Bir sözlə, 2016-cı il əsnasında regionlarda 824,5 km su xətti, 541,4 km kanalizasiya xətti, 7422,1 km elektrik verilişi xətti, 8203,9 qaz xətti çəkilmiş yaxud əsaslı təmir edilmiş, 14 poçt binası inşa yaxud əsaslı təmir edilmiş, 33 EATS istifadəyə verilmiş, 100 mindən artıq cəmiyyət üzvünün yararlandığı 56 ədəd modul tipli su təmizləyici qurğular təşkil edilmiş, 59 məktəb, 53 uşaq bağçası, 26 səhiyyə müəssisəsi, 73 mədəniyyət obyekti, 16 gənclər ilə idman obyekti inşa və ya hərtərəfli təmir olunmuşdur [31].

Hesabat dövründə ölkə başçısı İlham Əliyevin iştirakı ilə:

- Xaçmaz, Ağdam və Sumqayıtda Heydər Əliyev Mərkəzi, Salyan, Masallı ilə Qazaxda Tarix-Diyarşünaslıq muzeyləri, Sumqayıtda Dənizkənarı Bulvar, Masallıda Bayraq Meydanı ilə Azərbaycan Dövlət Rəmzləri Muzeyi;
- Ağsu ilə Zərdab şəhərlərində mərkəzi rayon xəstəxanalarının inşası;
- Masallı ilə Qəbələ rayonları üzrə regional “ASAN xidmət” mərkəzləri;

- Qəbələdə bir sıra infrastruktur, həmçinin sosial təyinatlı obyektlərin açılışları olmuşdur [31].

Həmçinin, hesabat dövrü ərzində Prezidentimiz İlham Əliyevin başçılığı əsasında:

- 34 kəndi əhatə edən avtomobil yollarının inşası, belə ki, Gəncədə Zazalı-“İmamzadə”- avtomobil yolunun inşası, Qəbələ şəhərində avtomobil yollarının təzədən təşkili, Şəmkir ilə Tovuz rayonlarını birləşdirən Zəyəmçay ilə Şəkiddə Kiş çayı körpülərində abadlıq işlərinin görülməsi, Sumqayıt şəhər avtomobil yollarının əhəmiyyətli təmiri, Gəncə Avtomobil Nəqliyyatı və Sərnişindaşıma İdarəsinin təsis edilməsi;
- Şəki şəhərinin tarixi hissəsinin mühafizəsi, Gəncə Dövlət Filarmoniyasının inşası;
- Goranboy Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının inşası həyata keçirilmişdir.

Bununla birlikdə, hesabat ili əsnasında ölkədə reallaşdırılan iqtisadi siyasət ilə islahatların davamlılığını təchiz etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud situasiyanın dərinlən analizi ilə yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının yaradılması üçün Prezident İlham Əliyevin 16 mart 2016-cı il tarixindəki 1897 nömrəli Sərəncamı vasitəsilə "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri" təsdiqlənmiş, bir sözlə göstərilən yönələrə uyğun olaraq inkişaf planlarının hazırlanmasının təmini üçün İşçi qrupu təsis edilmişdir.

Barəsində danışılan Sərəncam əsasında deyə bilərik ki, işçi qruplarının vasitəsilə yerli ilə xarici ekspertlərin, səriştəli mütəxəssislərin, məsləhətçi şirkətlərin, həmçinin elmi təşkilatların iştirakı vasitəsilə 2016-2020-ci illəri ehtiva edən iqtisadi inkişaf strategiyası ilə tədbirlər planını, 2025-ci ilə kimi olan dövr üzrə mütəmadi baxışı, 2025-ci ildən sonra gələcək dövrə isə hədəf baxışı özündə birləşdirən milli iqtisadiyyat ilə iqtisadiyyatın on bir əsas sahələrinin strateji yol xəritələri üzrə layihələr təsis edilmiş və Prezidentimizin 2016-cı il 6 dekabr tarixindəki 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiqlənmişdir.

Göründüyü üzərə reallaşdırılan Dövlət proqramlarının müsbət nəticələrini indiki an üçün ölkəmizin istənilən şəhər ilə rayonlarında bariz olaraq müşahidə etmək olar. Geniş infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi respublikamızın regionları üzrə təkzibedilməz həqiqətdir.

2.2 Sosial infrastruktur sahələrinin regionlar üzrə tənzimlənməsi və müasir vəziyyətinin təhlili

Bu fəsildə ölkəmizin iqtisadi inkişafına uyğun olaraq sosial infrastruktur sahələri üzrə müasir vəziyyəti kompleks şəkildə təhlil etməyə çalışaq:

➤ TƏHSİL İNFRASTRUKTURU

Təhsil sahəsi əsas strateji sahə olaraq ölkənin gücü onun inkişaf səviyyəsi ilə təyin olunur. R.Lukas ilə P.Romer alimlərinin iqtisadi inkişafın endogen nəzəriyyəsində qeyd edilir ki, müəyyən müddət əsnasında əsas kapitala investisiya qoyulmazsa da bilikləri artırmaqla məhsul buraxılışı yüksəldilə bilər. Bununla yanaşı digər amerikalı ekspertlər D.Qreyson və K.Odell qeyd edirlər ki, hər kəsin oxuyub-yaza bildiyi cəmiyyət bir neçə dahisi olub, əksəriyyəti savadsız olan cəmiyyətə həmişə qalib gələcəkdir [9, s.59-69].

Təhsil sahəsi dövlət siyasətinin bir hissəsi kimi Konstitusiyada bu sahə üzrə nəzərdə tutulmuş qanun ilə müddəalara əsasən tənzimlənir. Bazar iqtisadiyyatında olan ölkəmizin təhsil sistemi ilə bağlı müəyyən problemləri olur. Təhsil sferası üzrə aşağıdakı tənzimləmə istiqamətləri reallaşdırılır:

- Strateji prioritetlərin hazırlanması. Təhsil siyasəti üzrə müasir dövrdə ehtiyac duyulan informasiya bazası mövcud deyil;
- Keyfiyyət cəhətdən təhsil xidmətlərinin davamlı qiymətləndirilməsi, reyting sıralamasınının təhsil müəssisələri üzrə müəyyənləşdirilməsi;
- Müəllimlər ilə təhsil işçiləri üzrə zəmanətli minimal əmək haqqının təyin edilməsi.

Beynəlxalq miqyasda iqtisadiyyatın inkişafı ilə rəqabət qabiliyyətliliyinin təmini məsələləri üzrə təhsil sistemi əsas amil kimi əks olunur. Əgər ölkələrdə yüksək təhsil sistemi olmazsa inkişaf gözlənilən səviyyədə olmaz. Yəni ETT-nin inkişafı yüksək ixtisaslı kadr tələbatını artırır.

Təhsil üzrə siyasət tənzimləmə məqsədi daşıyır və islahatlarla həyata keçirilir. Təhsil siyasətinin əsas prinsiplərinə baxaq:

- ❖ Təhsil humanist xarakter daşmalıdır ;
- ❖ Şəxsiyyətin azad inkişaf hüququ vardır;
- ❖ Hər kəsin eyni dərəcədə təhsil almaq hüququ vardır;
- ❖ Təhsil sistemində milli və regional səviyyədə mədəniyyət hüququ olmalıdır;
- ❖ Təhsil sistemi tədris tələbatına uyğun şəkildə olmalıdır;
- ❖ Təhsil müəssisələrində təhsil dünyəvi xarakter daşmalıdır;
- ❖ Təhsil sistemi azadlıq və plüralizmə əsaslanmalıdır;
- ❖ Təhsil müəssisələri müstəqil fəaliyyət göstərməli və idarəçilikdə demokratik xarakter daşmalıdır [12, s.215].

Araşdırmalara görə bağçadan tutmuş ali təhsilə qədərki təhsil sistemi bir-birilə əlaqəli olub, uyğun olaraq müəyyən bir mikroinfrastruktur formalaşdırırlar. Əgər bu komplekslərdən biri üzrə problem olarsa, təhsil sistemində də təsir göstərir.

Təhsil sistemi ölkəmizdə peşə-ixtisas təhsilini inkişaf etdirməyi əsas vəzifələrdən biri olaraq qarşıya qoyur. Dövlət Statistika Komitəsinin peşə-ixtisas təhsili üzrə göstəricilərinə uyğun olaraq, ilk peşə-ixtisas təhsili alanların sayı 2016-cı ildə 24482 nəfər olub, 2000-ci illə müqayisədə 1786 nəfər artmışdır. Təhsil alanların sayında az bir artım nəzərə çarpır, həmçinin təhsil müəssisələrinin sayı 2000-2016-cı il aralığında 108-dən 113-ə qalxmışdır.

Cəmiyyət həyatında ilk peşə-ixtisas təhsil müəssisələri əsaslı rol oynayır. Bildiyimiz üzərə, orta təhsil müəssisələrini bitirənlərin hamısı ali təhsilə yönəlmiş və bu yöndən də peşə təhsili üzrə xüsusi tədbirlər reallaşdırılmalı, gənclər üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Çünki heç bir məşğuliyyəti olmayanların çoxu cəmiyyətə mənfi təsir göstərəcək fəaliyyətlərə meyl edə bilərlər.

Təhsil infrastrukturunun inkişafı regionlar üzrə fərqlilik göstərir. Belə ki, təhsil sahəsi üzrə əsas göstəricilərə cədvəl 2.1-ə əsasən nəzər yetirək.

Cədvəl 2.1.

Azərbaycan Respublikasının regionlarında 2015-ci il üzrə təhsil
infrastrukturunun vəziyyəti

Göstəricilər	Məktəbə qədər təhsil müəssisələrinin sayı	Əyani ümumi təhsil müəssisələrinin sayı	Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin sayı	Onlarda təhsil alanların sayı, nəfərlə	Ali təhsil müəssisələrinin sayı	Onlarda oxuyan tələbələrin sayı, nəfərlə
Abşeron	93	104	4	3070	2	10285
Gəncə-Qazax	282	595	6	5977	3	13841
Şəki-Zaqatala	204	369	5	2317	-	1223
Lənkəran	121	76	5	2590	1	2884
Quba-Xaçmaz	61	418	2	833	-	700
Aran	369	930	8	9477	1	2199
Yuxarı Qarabağ	112	357	4	2666	-	-
Kəlbəcər-Laçın	11	292	-	-	-	-
Dağlıq-Şirvan	45	251	3	1424	-	552
Naxçıvan	19	217	3	1770	3	6419

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Regionlarda ali təhsil ilə orta ixtisas təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti regional inkişafda vacib yer tutur. Lakin tədqiqat göstərir ki, təhsil alanların sayı çox hesab edilə bilməz. Həmçinin Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın regionları üzrə orta ixtisas müəssisələri yoxdur. Statistik məlumatlara uyğun olaraq isə təhsil almayanların sayının getdikcə azaldığını deyə bilərik. Cədvəl üzrə ən böyük fərqi isə ali təhsil müəssisələri üzrə tələbələrin sayının Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçını nəzərə almayaraq, Abşeron ilə Dağlıq Şirvan regionu arasında müşahidə edirik. Abşerondakı tələbələrin sayı 18,6 dəfə Dağlıq Şirvandan çoxdur.

Təhsil infrastrukturunun inkişafı məqsədilə dövlət proqramlarında bu məsələyə xüsusi yer ayrılır. Təhsilin inkişafı məqsədilə qəbul edilmiş strategiya, dövlət proqramları ilə layihələrin yerinə yetirilməsi təhsilin keyfiyyətini yüksəltmə, onun tərəqqisini təmin etmək üçün ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olaraq qiymətləndirilməlidir.

Təhlil ilə araşdırmalara əsasən, bu siyasətin effektiv reallaşdırılması üçün 2015-ci il üzrə təhsil xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 10%-i, yəni 1778,1 milyon manat vəsait yönəldilmişdir və öz növbəsində bu, 2014-cü il ilə nisbətə 3,3 % çoxdur. Cari xərclər əsasında təhsil xərclərinə yönəldilən vəsait isə 1605,1 milyon manat olmuşdur.

Həmçinin 2009-cu ildən başlayaraq Təhsil Sahəsinin İnkişafı üzrə İkinci Layihə reallaşdırılır. Layihə 45.4 milyon dollar büdcə ilə təşkil olunub. 25 milyon dollarlıq məbləğ Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının güzəştli krediti, 20.4 milyon isə Azərbaycan Respublikasının payıdır. Layihə həm kurikulum, həm də müəllimlərin ixtisasartırması təlimlərinin reallaşdırılması və ümumtəhsil məktəbləri üzrə təlim ilə tədris vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi güdür.

➤ ELM İNFRASTRUKTURU

Qabaqcıl yenilikləri tətbiq etmə bacarığı olan ölkələr daha effektiv iqtisadi sistem quraraq başqalarına nisbətən sürətlə tərəqqi edirlər. Bu da öz növbəsində iqtisadiyyata inkişafda olan elmi tətbiq etməklə reallığa çevrilə bilər. Amerikalı iqtisadçı Peter Druckerə görə “dünya indiki dövrdə əməktutumlu, material tutumlu, enerji tutumlu deyil, elmtutumlu dünyadır” . Lakin əsas kimi göstərə bilərik ki, istənilən dövlət bu məsələni öz elmi potensialının köməyi ilə reallaşdırsa daha yüksək, həmçinin uzun dövr üçün səmərəlilik əldə edər.

Dövlətin elmi-texniki siyasəti həm texniki, həm də qeyri-texniki yenilikləri, dövlətin bu sahə üzrə müdaxiləsini əhatə edir. Dövlətin elmi texniki sahə üzrə məqsədləri bazar iqtisadiyyatında 3 yolla reallaşdırılır:

- müvafiq dövlət məqsədlərini əhatə edən istiqamətlərin büdcə hesabına maliyyələşdirilməsi;

- bu sahə üzrə qanun ilə normativ aktların qəbulu, müəyyən güzəşt ilə stimulların tətbiqi;
- bu sahədəki yeniliklər, ixtiralar, alimlər haqqında ictimai rəy hazırlamaq.

Elm sahəsində müəyyən islahatlar həyata keçirilir ki, bunların qısa periodda aparılması çox da uyğun hesab edilmir. Elmi islahatlar minimum 3 mərhələ əsasında reallaşdırılmalıdır:

- İnstitutları sertifikatlaşdırmaq;
- Təşkilatları sistem kimi təzədən qurmaq;
- Dövlət orqanları ilə elmi təşkilatlar arasındakı əlaqələrin yeni strategiyaya əsaslanaraq tətbiq edilməsi.

Bunları ümumiləşdirərək, ölkəmizdə elm sahəsi üzrə əsas göstəriciləri nəzərdən keçirək (cədvəl 2.2).

Cədvəl 2.2.

2000-2015-ci illər aralığında elm sahəsinin əsas göstəriciləri

Göstəricilər	2000	2005	2010	2013	2015
Tədqiqat ilə işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı	137	146	145	140	141
Tədqiqat ilə işləmələrlə məşğul olan heyətin sayı, nəfərlə	15809	18164	17924	22358	23093
Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər: milyon manat	9,3	28,8	92,8	117,0	113,2
Elmə çəkilən xərclərin ÜDM-də payı, faizlə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Elmi xərclərin dövlət büdcə xərclərində payı, faizlə	1,2	1,3	0,8	0,6	0,6
Tədqiqat ilə işləmələrdə istifadə olunan əsas vəsaitlər: milyon manat	54,9	79,9	97,6	107,2	114,2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Ölkəmizdə regionlar üzrə elm səviyyəsinin tamamilə acınacaqlı vəziyyət fonunda qiymətləndirilməsi mümkündür. İlk olaraq bildirək ki, ölkəmizin elmi

potensialı əsas olaraq Bakı şəhəri üzrə toplandığından regionlarda onun səviyyəsindən danışmaqda çətinlik çəkirik. Amma cədvələ baxsaq görürük ki, 2015-ci il və 2000-ci il arasında elmi tədqiqat təşkilatlarının sayı 2,9 %, elmi işçilərin sayında isə 46 % artım olmuşdur. Elmə çəkilən xərclər 2000-2015-ci illər aralığında 12,2 dəfə artsa da hələ də, İEÖ səviyyəsindən olduqca geri qalır. Həmçinin onun ÜDM-nin payındakı rəqəmləri çox simvolik olub, 16 il ərzində sabit olaraq qalmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” qəbul edilərək elm infrastrukturunun inkişafı üçün həm dünyada elmin inkişaf tendensiyasını, həm də ölkə üzrə mövcud sosial-iqtisadi vəziyyəti hesaba alaraq reallaşdırılmışdır.

➤ SƏHIYYƏ İNFRASTRUKTURU

Səhiyyə sistemi təhsillə birlikdə ölkə iqtisadiyyatının əsas amili hesab edilən işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı, həmçinin rifah halının yaxşılaşdırılması məsələlərində vacib rol oynayır. Sağlamlığı aşağı səviyyədə nəzərə çarpan insanlar ailə ilə ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafında ciddi rol oynaya bilmir.

İnsanların sağlamlığının qorunması üzrə bir sıra problemlər mövcuddur ki, səhiyyə sistemində aktual şəkildə tədqiq olunur və həmin problemlər 3 blok üzrə təsnifləşdirilir:

- Təkrar istehsal əsasında cəmiyyət üzvlərinin sağlamlığı üzrə mühafizəsinin təşkili;
- Səhiyyə obyektləri üzrə idarəolunma ilə təsərrüfatçılıq mexanizminin formalaşmasını əhatə edən amillər;
- Səhiyyə xidmətləri sahəsi üzrə qiymətin formalaşması.

Səhiyyə üzrə əsas göstəriciləri ölkə regionları üzrə də cədvəl 2.3-ə əsasən baxaq.

Cədvəl 2.3-ə nəzər yetirsək görürük ki, regional aspektdə qiymətləndirmə üzrə fərqlilik ciddi şəkildə gözə çarpır. 2015-ci ilə olan müəyyən göstəricilər səhiyyə infrastrukturunun əsas etibarilə Bakı şəhərini əhatə etdiyini ortaya qoyur.

Regionlar üzrə 2015-ci ildə səhiyyənin inkişafının
əsas göstəriciləri

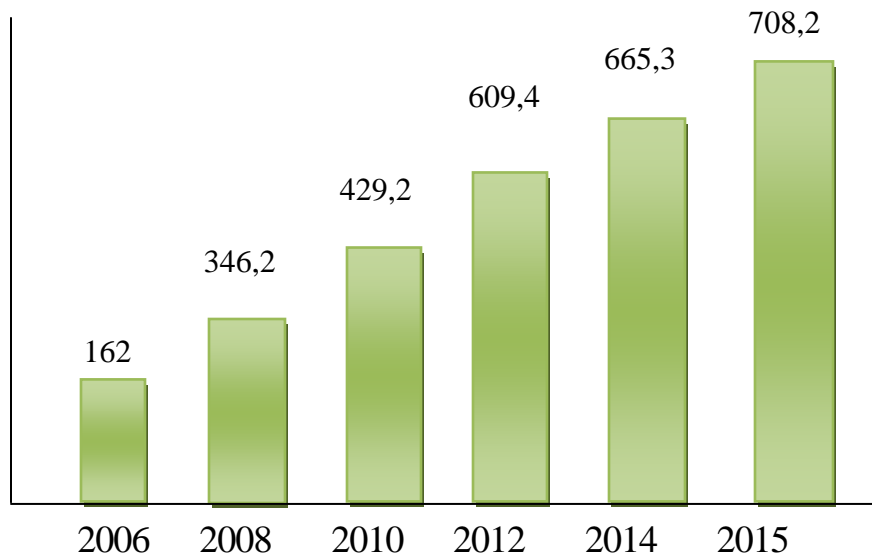
Göstəricilər	Orta tibb işçilərinin sayı	Əhalinin hər 10000 nəfərinə görə həkimlərin sayı	Əhalinin hər 10000 nəfərinə çarpayılardan sayı	Əhaliyə ambulator-poliklinika yardımını göstərən müalicə müəssisələrinin sayı	Ambulator-poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı)
Abşeron	3125	31,4	31,1	57	3926
Gəncə-Qazax	7010	21,8	37,9	237	12686
Şəki-Zaqatala	3468	18,4	27,3	105	6940
Lənkəran	2912	11,8	19,1	179	6471
Quba-Xaçmaz	1963	13,6	23,8	99	5639
Aran	9255	16,2	29,6	361	18279
Yuxarı Qarabağ	2407	11,6	71,5	149	6305
Kəlbəcər-Laçın	674	6,7	77,5	81	1827
Dağlıq Şirvan	1059	12,2	21,9	63	2488
Naxçıvan	2512	16,7	69,3	119	9182

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Belə ki, statistik məlumatlara əsasən 2015-ci il üzrə ümumi həkimlərin sayının 60,9 %-i orta tibb işçiləri sayının 36,6 %-i, xəstəxana çarpayılardan sayının 39,7 %-i, xəstəxana müəssisələri sayının 26,2 %-i, ambulator müəssisələri sayının isə 17,9 %-i Bakı şəhərinin payına düşür. Regionlar, həmçinin səhiyyə xidmətinin keyfiyyəti üzrə də Bakı şəhərindən geridə qalır. Yəni regionlarda yaşayan vətəndaşlarımızın əksər hissəsinin bir çox xəstəliklərə görə Bakıya üz tutması bunlara sübut kimi göstərilə bilər.

Analizə əsasən, həkimlərin sayı 2000-ci ildə 28,5 min nəfər olub və 2016-cı ildə 14% artaraq 32,5 min nəfər olmuşdur. Lakin xəstəxana müəssisələrinin sayı bu aralıqda 739-dan 559-a düşmüş, yəni 24,36% azalma müşahidə olunmuşdur.

Qeyd edək ki, dövlət büdcəsindən hər il səhiyyə sahəsinin inkişafı üçün vəsait ayrılır və buna diaqram 2.2-də baxa bilərik.

Diaqram 2.2. Dövlət büdcəsinin səhiyyə xərcləri (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası (www.sai.gov.az)

Əhalinin sayı artıqca bu sahə üzrə göstəricilərin azalması səhiyyə sahəsinin inkişafında mənfi təzahürlərlə əks olunur. 2006-cı ildən 2012-ci ilə qədər 447,4 milyon manat artım olsa da, bunun səbəbi kimi bu sahəyə ayrılan xərclərin miqdarca az artımını göstərə bilərik. 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci il üzrə səhiyyə xərclərində 6,45% artım gözə çarpmışdır.

Nəticə olaraq, səhiyyə sahəsi üzrə ən əsas problem regionlararası fərqləri tənzimləməkdir və problemin həlli kimi də hər bir iqtisadi region üzrə indiki və gələcək inkişafı, səhiyyə xidmətləri və həkimlərə olan tələbatı əsas götürmək lazımdır. Dünya təcrübəsi ilə ÜST-nin tövsiyələrinə əsasən müəyyən islahatlar həyata keçilir. Onun əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Tibbi xidmət sisteminin təzədən təşkili;
- Səhiyyə fəaliyyətinin hüquqi bazasının işlənməsi ilə yaxşılaşdırılması;
- Kadr hazırlığı sisteminin təzədən təşkili;
- Maddi-texniki, həmçinin dərman təminatı sisteminin yaxşılaşdırılması;

- İnformasiya təminatının hazırlanması;
- Elmi-tədqiqat sisteminin təşkili.

➤ MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT İNFRATRUKTURU

Bu sahə ölkə əhalisinin asudə vaxtlarını faydalı keçirtmək, mənəvi rifah vəziyyətini yüksəltmək və mədəni irsi mühafizə etmək üzrə olduqca əhəmiyyətli, həmçinin bazar iqtisadiyyatı dövründə dövlət tərəfindən qayğı göstərilməli olan vacib sahələrdən hesab olunur.

Son illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində mədəniyyətin inkişafı üzrə müəyyən irəliləyişlər olmuşdur. Belə ki, BMTİP Azərbaycan mədəniyyətinin qorunub saxlanılması yönündə bir sıra yerli tədbirlərin həyata keçirilməsinə köməklik göstərmişdir. Bu sahədəki inkişafın analizini cədvəl 2.4-də görə bilərik.

Cədvəl 2.4

Azərbaycanda mədəniyyət və incəsənət mərkəzlərinin inkişafının dinamikası

Göstəricilər	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Kütləvi kitabxanaların sayı	4374	4004	3947	3320	3291	3242
Kitabxana fondlarının sayı- milyon nüsxə	38,7	36,6	36,1	33,5	33,2	32,6
Kino teatrların sayı	-	21	9	10	7	10
Peşəkar teatrların sayı	27	30	28	28	28	28
Muzeylərin sayı	155	163	226	228	233	234
Muzeylərə gedənlər əhalinin hər 1000 nəfərinə görə	151	179	202	238	269	270
Teatra gedənlər əhalinin hər 1000 nəfərinə görə	117	66	61	71	77	79

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Ümumilikdə regionlar üzrə mədəniyyət infrastrukturunun inkişafında geriləmələr görünür. Cədvələ əsasən də 2015-ci ildə 2000-ci ilə nisbətə kütləvi kitabxanaların ümumi sayı 25,9 %, kitabxana fondları isə 15,8 % azalmışdır.

Kitabxanaların sayında azalma, onların tələb olunan və beynəlxalq səviyyədə olmaması, ümumiyyətlə kitabxana oxucularının sayının azlığı məhz təhsil sistemində də özünü biruzə verir. Bu dövrdə yalnız muzey ilə peşəkar teatrların sayında nisbi yüksəliş qeydə alınmışdır.

Dünya ölkələrinin xüsusilə Amerika, Yaponiya, Fransa, Almaniya, Rusiya və başqa sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən müasir gənclərin sərbəst azad demokratiya şəraitində məqsədyönlü təlim tərbiyəsinə dövlət nəzarəti hərtərəfli gücləndirilməlidir, xüsusilə də regionlarda kənd yaşayış məntəqələrində gənclərin məşğuliyyəti problemlərini nəzərə alaraq yeni iş yerlərinin açılması, fərqli idman növlərini genişləndirmək əsas məsələ hesab olunur.

Ölkəmiz idman siyasətinin inkişafı məqsədilə Yay Olimpiya oyunlarında iştirak edir, həmçinin bədən tərbiyəsi ilə idmanın inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramları qəbul edir. Ən əsası da ölkəmizdə Bakı şəhərində 2015-ci ildə keçirilmiş Avropa oyunları və 2017-ci ildə keçiriləcək İslam Həmrəyliyi Oyunları bu sahənin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bunu da bildirək ki, Avropa oyunlarında ölkəmiz medal sayına görə ikinci yeri tutmuşdur.

➤ TURİZM INFRASTRUKTURU

Turizm sahəsi əsasında ölkə sərvətlərini dünyaya tanıtmaq, regionlar üzrə tərəqqiyə nail olmaq, xarici valyuta axınının ölkə üzrə təchizi və s. kimi məsələlərdə əsas rol oynayan sahələrdəndir.

Turizm müəssisələrinin inkişafı axır illərə təsadüf etsə belə, göstərilən xidmətlər dünya standartlarından geri qalır. Əsas səbəblər sırasında həm ölkəmizin turizm zonası kimi dünyada tanınmamasını, həm də bu sahə üzrə qiymətlərin xidmətə uyğun olmayan yüksəkliyini göstərə bilərik.

2015-ci il üzrə mehmanxana ilə mehmanxana tipli müəssisələrin regionlarda əsas göstəricilərinə baxaq (cədvəl 2.5)

Cədvələ diqqət yetirsək görürük ki, xarici turistlərin sayı kifayət qədər deyildir. Turizm infrastrukturunun inkişafı digər sahələr kimi Bakı şəhərində regionlara nisbətən yüksəklik təşkil edir. Yüksək səviyyəli mehmanxanaların sayına, onların

tutum ilə istifadə göstəricilərinə görə Bakı şəhəri regionlardan seçilir.

Cədvəl 2.5.

İqtisadi rayonların 2015-ci il üzrə mehmanxana ilə mehmanxana tipli müəssisələrdə əsas göstəricilər

Göstəricilər	Mehmanxana ilə mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	Mehmanxana ilə mehmanxana tipli müəssisələrdə birdəfəlik tutum	Mehmanxana ilə mehmanxana tipli müəssisələrdən nömrələrin sayı	Xarici ölkə vətəndaşları üzrə gecələmələrin sayı
Bakı şəhəri	125	12779	7656	825509
Abşeron	22	1351	570	2953
Gəncə-Qazax	41	3006	1453	44188
Şəki-Zaqatala	54	2583	1072	4185
Lənkəran	68	2751	1131	1415
Quba-Xaçmaz	110	9691	3794	8924
Aran	49	2068	972	9242
Yuxarı Qarabağ	1	30	15	-
Dağlıq-Şirvan	45	1571	667	644
Naxçıvan	21	1448	623	61879

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı üçün 2002-2005-ci illəri, 2010-2014-cü illəri ehtiva edən dövlət proqramları qəbul edilmiş və 2011-ci il “Turizm ili” elan edilməsi barədə Sərəncam imzalanmışdır. Bunlarla yanaşı idman sahəsinin inkişafı üzrə keçirilmiş olimpiyadalar ölkəmizin tanınmasına və bu işə öz növbəsində ölkəyə gələn turistlərin sayının artımına təsir göstərir.

➤ MƏNZİL-KOMMUNAL İNFRASTRUKTURU

Mənzil-kommunal sahəsi sosial infrastrukturun əsas tərkib hissələrindən biri olaraq göstərilir. Tədqiqata əsasən də inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi inkişafa mənzil tikintisi vacib təsir göstərir.

Mənzil siyasəti-dövlət müəssisələri ilə ictimai təşkilatlar tərəfindən qanunverici, icraedici və nəzarət fəaliyyətlərinin məcmusu olaraq reallaşdırılan tədbirlər sistemidir. Bu siyasətin reallaşdırılmasında dövlətin rolunun olduqca əhəmiyyətli olduğunu vurğulamaq lazımdır.

Mənzil sahəsində reallaşdırılan islahatların bu sahə üzrə təsirinin effektivliyinə cədvəl 2.6-da baxaq.

Cədvəl 2.6.

Mənzil fondu ilə mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasının
2000-2015-ci illər aralığındakı vəziyyəti

Göstəricilər	2000	2004	2009	2013	2015
Ümumi mənzil fondu, (mln m ²)	112,4	129,5	154,6	164,1	168,9
Orta hesabla adambaşına mənzil sahəsi, m ²	14,2	15,7	17,6	17,8	17,8
Yaşayış şəraitini yaxşılaşdıran, yaşayış sahəsi alan ailələrin sayı	1758	1363	941	661	501
Mənzil, mənzil tikinti fondunun abadlaşdırılmış mənzil sahəsinin (özəlləşdirilmiş fond istisna) xüsusi çəkisi, faizlə:					
su kəməri ilə	91,8	94,3	86,6	87,3	86,8
kanalizasiya ilə	90,0	92,6	84,2	84,9	85,0
mərkəzi istilik sistemi ilə	76,2	76,7	67,7	64,6	64,6
Qazla	93,1	93,8	86,3	85,9	91,9

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvələ əsasən 2000-ci ildən etibarən 2015-ci ilə kimi mənzil fondunun ümumi sahəsində 50,3 % -lik artım nəzərə çarpmışdır. Həmçinin təhlil üzrə deyə bilərik ki, 2000-2004-cü illər aralığında bəzi göstəricilərdə artım nəzərə çarpsa belə, daha sonra əksinə olaraq azalma müşahidə edilmişdir. Ən çox azalmanı isə mərkəzi istilik sistemi ilə təchiz olunmada görə bilərik. Yəni 2015-ci ildə 2000-ci ilə nisbətə 15,2 % azalma nəzərə çarpır. Təbii ki, illər keçdikcə əhalinin sayında artım nəzərə çarpır, amma bu heç də göstəricilərin azalmasına əsas vermir. Deməli, bu yöndə

reallaşdırılan islahatların daha səmərəli şəkildə reallaşdırılmasına xüsusi diqqət etmək lazımdır.

Mənzil-kommunal sahəsində aparılmış tədqiqatlar əhalinin mənzil təminatının abadlıq işləri ilə birlikdə yerinə yetirilməsini zəruri edir. Belə ki, digər hallarda bu sahədə səmərəliliyin aşağı səviyyədə gözlənilir.

Mənzil siyasətində qarşılaşılan vacib problemlərdən biri olaraq dövlətin sosial öhdəliklərinin təyin edilməsi, həmçinin onların bilavasitə mənzil təminatı öhdəlikləri aspektindən düzgün şəkildə ifadə edilməsini göstərə bilərik.

Mənzil sahəsində mərhələli və müntəzəm şəkildə islahatlar həyata keçirilir və bunlar da müəyyən dərəcədə bir sıra müsbət nəticələr doğurur ki, bunlara əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- Mənzil fondunun özəlləşdirilməsi, bu sahədə sahibkarların sayının çoxalmasına səbəbiyyət verir;
- Mənzil bazarı mənzil münasibətlərinin vacib hissəsi kimi çıxış edir;
- Mənzil-kommunal xidmətlərində əhali ödəmələrinin sayı artmağa başlayır;
- Bu sahədə rəqabət yaranır və özəl sektorun payı artmağa başlayır.

Mənzil siyasəti ölkə üzrə keçirilən sosial siyasətin aparıcı hissələrindən biri olaraq çıxış edir. Mənzil sahəsindəki islahatların mərhələ-mərhələ reallaşdırılması nəzərdə tutulur ki, əsas etibarilə bu islahatlar 3 mərhələni əhatə edir. Bunlar aşağıdakılardır:

- I. İslahatın normativ hüquqi bazası ilə maliyyə-kredit mexanizmlərinin hazırlanması;
- II. Dövlət ilə bələdiyyə mənzil fondu həcmnin müsabiqəyə əsaslanaraq 100%-ə çatdırılması;
- III. Cari xərclərin ödənilməsi ilə əlaqədar olan mənzillərə xidmət xərclərinin cəmiyyət üzvləri tərəfindən tam ödənilməsinin sonlandırılması. Mənzillərin məcburi sığorta işinin tətbiqi.

Araşdırmalara əsasən mənzil-kommunal sahəsi üzrə icra edilən xərclər 2015-ci ildə 395,9 mln manat olub, 2014-cü ilə nisbətə 5,08% azdır. Deməli, bu yöndə

görülən işlərin, dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan islahatların daha da təkmilləşdirilməsi vacibdir.

Və nəhayət, sonuncu fəsildə sosial infrastruktur sahələri üzrə hüquqi bazanın təşkili, həmçinin qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə nəzər yetirəcəyik.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SOSIAL
İNFRASTRUKTURUN İNKİŞAFININ HÜQUQİ TƏMİNATI
VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Regional sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi bazasının təşkili və
gücləndirilməsi məsələləri

Hal-hazırda Respublikamızda sosial-iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi üçün çoxlu sayda fərqli göstəricilər, norma ilə normativlərdən istifadə olunur. İnsan fəaliyyəti ilə əlaqəli olan norma ilə normativlərə qarşı olduqca diqqətli, həmçinin tələbkar olmaq lazımdır. Məsələn keçmiş sovet dövründə Ümumittifaq Qida İnstitutu, Kommunal Təsərrüfatı Akademiyası və s. institutlar tərəfindən istehlak, xidmət normaları işlənilib və hələ də onlardan istifadə olunur. İstifadə olunan qida normaları bunlara baxmayaraq ümumi xarakterə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ət və ət məhsulları, mal və qoyun əti, çöl və ev heyvan ətləri ayırd edilir, buna əsasən də cəmiyyət üzvlərinin düzgün qidalanması, sağlamlığının qorunmasında mühüm amillərdən biri hesab olunur. Keçmiş sovet hökuməti tərəfindən səhiyyə, təhsil, tikinti-quraşdırma, məişət xidmətləri və s. sahələrdə norma ilə normativlər təklif olunmuş və hazırda da istifadə olunmaqdadır. Yeni norma ilə normativləri işləyib hazırlamaq üçün cəmiyyət üzvlərinin həyat fəaliyyətinin daha yaxşılaşdırılması başlıca məqsəd kimi çıxış edir. Buna uyğun olaraq norma ilə normativlərin hazırlanmasında reallıqlara əsasən formalaşdırılma, həmçinin regionların xarakterik xüsusiyyətlərinin qeydə alınması vacib baza rolunu oynayır. Belə ki, sosial infrastruktur sahələrində norma ilə normativlər cəmiyyət üzvlərinin həyat fəaliyyəti ilə əlaqəli olmaqla yanaşı sosial proseslərin ölkə üzrə tənzimlənməsi və inkişafında əsas istiqamətləndirici vasitələrdəndir.

Norma ilə normativlərin sosial infrastruktur sahələrində daimi xarakter daşması mümkün deyil. Çünki, regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri yeniləndikcə, inkişaf etmə proseslərinin sürəti artdıqca, həmin sahələr üzrə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və onunla əlaqəli olaraq normativ sənədlər bazasının da tənzimlənməsi zərurəti yaranır.

Elmi-texniki tərəqqinin getdikcə inkişaf etməsi ilə əlaqəli olaraq qiymət və başqa amillərin təsiri əsasında əhalinin həyat səviyyəsi dəyişə və daha da təkmilləşə bilər. Bu proseslərdə həm sosial infrastruktur, həm də hüquqi sosial sahələrlə əlaqəli olan hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi göstərildiyi kimi vacib şərtlərdən biridir.

Tədqiqatçı A.Uzyakov çağdaş dövrdə sosial infrastrukturun hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi məsələsinə ilkin olaraq mədəniyyət, təhsil və səhiyyə müəssisələrini aid edərək burada sosial münasibətləri formalaşdıran proseslər üzrə tənzimlənməni də vacib sayır [15, s.21].

Həmçinin qeyd edə bilərik ki, sosial infrastruktur sahələrində norma ilə normativlər iki cür qruplaşdırıla bilər:

1. Əmək, həmçinin iş şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində.
2. Xidmət ilə istehlak sahələrinin tərəqqisi istiqamətində.

Araşdırmalara əsasən, çox sahəli təsərrüfatçılıq şəraitində istifadə olunan norma ilə normativlər köhnəlmiş hesab edilsə belə, müxtəlif səviyyələr üzrə onlardan istifadə mümkündür. Lakin bu məsələ üzrə dövlət nəzarətinin təsirli şəkildə reallaşdırıldığını iddia etmək çətindir. Əsasən müxtəlif əmək kollektivlərində tələb edilən iş ilə əmək vəziyyətinin standartlara uyğun gəlməməsini misal kimi göstərə bilərik. Konkret məqsədlərin reallaşdırılması çoxlu vəsait ilə əmək tələb etdiyinə görə, bütün norma ilə normativlər mütləq şəkildə iqtisadi, həmçinin hüquqi bazaya əsaslanmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunan iki istiqaməti əhatə edən müəyyən norma ilə normativlərin işlənməsi müvafiq idarə və təşkilatlar, həmçinin elmi-tədqiqat institutları tərəfindən reallaşdırılaraq, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiqlənməlidir. Yalnız belə şəraitdə bu norma ilə normativlərdən istifadə oluna bilər.

Bunlarla yanaşı xüsusiyyətlərinə və funksiyonal təyinatlarına əsasən sosial infrastrukturun norma ilə normativlərini qruplaşdırmaq, həmçinin təsnifləşdirmək mümkündür. İqtisadçı alimlər arasında bu barədə fərqli fikir ayrılıqları mövcuddur. Müəyyən qrup iqtisadçılara görə sosial infrastrukturun norma ilə normativlərinin sosial qruplara əsasən həyata keçirilməsi daha məqsədə uyğun hesab edilir.

Problemlərin sosial qruplar üzrə müəyyənləşdirilməsi, müxtəlif sosial qruplarda xüsusi tələblərin öyrənilməsinə şərait yaradır. Buna baxmayaraq, bu cür yanaşmada ailə, cəmiyyət üzrə tələbatların qarşılanması bir neçə tərəfləri-ailə büdcəsi və onun istifadəsi, mədəni-məişət sahəsi, mənzil sahəsi həmçinin, kommunal təsərrüfat xidmətləriylə təchiz olunma, ictimai istehlak fondundan istifadə kimi başqa tərəfləri nəzərə almaq mümkün deyil. Lakin digər qrup iqtisadçıların fikrinə əsasən sosial infrastruktur üzrə normativlərin sinifləşdirilməsi, sosial fəaliyyətlərin yönəli üzrə (əztəminatlı olan cəmiyyət üzvlərinin rifah səviyyəsini yüksəltmək, əhatəli şəkildə şəxsiyyətin tərəqqisi, həm maddi nemətlər, həm də xidmətlər üzrə tələbatların ödənilməsi, mənzil məsələlərinin həll edilməsi və s.) təyin edilir. Burada əvvəlki əskikliklərin müəyyən hissəsi ortadan qaldırılsa belə, müsbət tərəflərin də bəzi hissəsi itirilmiş olur.

Nəticə etibarilə üçüncü qrup iqtisadçıların fikirləri, sosial infrastruktur normativlərinin mahiyyəti, həmçinin ələlxüsus cəmiyyət üzvlərinin sosial problemlərinin həllinə yönləndirilmiş optimal variantın təyin edilməsi iddiası büsbütün diqqət çəkir və belə halda normativlərin qruplaşdırılmasında 11 bloka ayrılması təklif olunur:

- Cəmiyyət üzvlərinin gəlir və xərcləri;
- Cəmiyyət üzvlərinin mənzil-kommunal sahəsi ilə təmin olunması;
- Ticarətin, ictimai iaşə ilə xidmət sahələrinin inkişafı;
- Nəqliyyat ilə rabitə;
- Əhali sağlamlığının qorunması;
- İşin və işdənənar asudə vaxtın təşkil olunması;
- İş, əmək şəraiti, həmçinin əməyin təşkili;
- Ətraf mühitin qorunması və s.

Bu göstərilən normativlər əsas baza olaraq cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin reallaşdırılmasını, regionlararası tarazlaşdırılmasını, müxtəlif xidmət ilə əmtəələr üzrə istehsal miqyasının təyin edilməsini və regionların inkişafında əsas hesab edilən vəsait və investisiyaların öyrənilməsi məsələlərini tətbiq edə bilər.

Bu sahədəki problemlər üzrə iqtisadçı alimlərin fərqli yanaşmaları olsa belə, əsas məqsəd kimi xüsusi sosial infrastruktur sahələrində istifadə olunan norma ilə normativlərin əsaslandırılmasının elmiliyinə cəhd edilməsini, həmçinin real olaraq sosial-iqtisadi prosesləri özündə göstərən amillərin hesaba alınmasını ifadə edir. Buna əsasən də, zənnimizcə, müəyyən qrup vacib prinsiplərə nəzər salınması mütləqdir. İlk olaraq norma ilə normativlərin işlənilib hazırlanması zamanı konkret metodologiyaya əsaslanmalıdır, həmçinin sosial sahələr mühüm bir məsələ kimi tam şəkildə əhatə edilməlidir.

Mənəvi həyat tərzinin inkişafında bir sıra xüsusiyyətlər vardır ki, iqtisadiyyatda müəyyən inkişafın təhlil edilməsində məlumatlar mümkün şəkildə əldə edildiyi üçün, mənəvi həyat tərzinin səciyyələndirilməsiylə bağlı məlumatların əldə olunması çətin olmaqla bərabər, həm də görülən işlərin nəticəsi dolay yolla müəyyən edilir. Buna əsasən yeni normativ göstəricilər mütərəqqi xüsusiyyətə malik olub, beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməlidir. Qeyri-bazar strukturuna aid olan sosial infrastruktur sahələrindəki (səhiyyə, idman, bədən tərbiyəsi, təhsil, mədəniyyət ilə incəsənət, səhiyyə və b.) normativlərə diqqət edərək, onun səviyyəsi beynəlxalq göstəricilərdən geri qalmamalıdır [15, s.22].

Zənnimizcə, elm, səhiyyə eyni zamanda təhsil sahələri üzrə yeni prinsiplərlə həm keyfiyyət meyarı, həm də göstəricilər sistemi hazırlanmalıdır. Bunu reallaşdırmaq üçün isə qeyd olunan qeyri-bazar strukturlarında spesifik elmi-tədqiqat işlərinin xüsusi şəkildə həyata keçirilməsi lazımdır. Lakin bunlarla bərabər, ilk olaraq dünyanın qabaqcıl ölkələrindəki təhsil sektoru üzrə tətbiq olunan mütərəqqi təhsil-tədris, həm də bu sahə üzrə sosial infrastruktur sisteminin tətbiqini reallaşdırmaq lazımdır. Bu qabaqcıl təhsil sisteminin tətbiq olunması ilə bilik səviyyəsinin şagird ilə tələbələr üzrə yüksəldilməsiylə bərabər, tədris proseslərinin fəal, məqsədyönlü təşkili, həmçinin intizamının yüksəldilməsi təmin oluna bilər.

İşçilərin əmək ilə iş vəziyyətinin keyfiyyətcə artırılması üçün bunlarla əlaqədar qaydaların təkmilləşdirilməsi və qanunvericiliyin gücləndirilməsi, sosial infrastrukturun tərəqqisində, tənzimlənməsində, ən vacib problemlərdən biridir. Təcrübəyə əsasən, əməyin texniki səviyyəsi artdıqca, yəni əməyin avtomatlaşdırma

ilə mexanikləşdirmədə səviyyəsi artdıqca, canlı əməyin payı aşağı düşməyə başlayır, əmək məhsuldarlığı da öz növbəsində artır. Tədris ilə istehsal binaları, həmçinin müalicə-tibbi ocaqları üzrə səs küyün azaldılmasında, havanın vəziyyətində xidmətlərin səmərəli təşkil olunması xüsusi əhəmiyyətli məsələdir. Buna əsasən də, ilk olaraq kollektivlərin hər birində işçilərin istirahəti, əmək ilə iş şəraiti, məişət zərurətləri üçün əsas hesab olunan mühit yaradılmalıdır.

Araşdırmalara əsasən, Yaponiyada əmək məhsuldarlığının artırılmasında sosial amillərin rolu yüksəkdir və 35-40% təşkil edir. Bu yöndə görülən tədbirlər kompleksi üzrə yaponların işləri getdikcə gücləndirilməkdədir. Yaponiyadakı istehsal sahələrində bu problem ələlxüsus əhəmiyyət kəsb edir və elmi-tədqiqat işləri daha da genişləndirilir, sosial infrastruktur sahələrində işləyənlərin əmək ilə iş şəraitinin daha çox yaxşılaşdırılması barəsində dövlət orqanları tərəfindən müvafiq qərar ilə qətnamələr qəbul edilir.

Sosial infrastruktur sahələrində işləyən şəxslərin iş ilə əmək şəraiti istənilən zaman və yer üçün eynilik təşkil etmir, ələlxüsus da regionlar arasında önəmli fərqlər mövcuddur. Bu cür problemləri həll etmək üçün qəbul olunmuş proqram ilə konsepsiyaların öhdəliklərindən biri olaraq mövcud əskikliklərin ortadan qaldırılmasını göstərə bilərik. Bunu da qeyd etmək əsasdır ki, sosial infrastruktur üzrə hüquqi normativ bazanın tənzimlənməsini möhkəmləndirmək və sahədəki inkişaf məqsədli tədbirləri genişləndirmək dövlətin məsuliyyətindədir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında respublikamızda sosial infrastruktur sahələri üzrə informasiya ilə normativ baza elementləri aşağıdakı göstərilən istiqamətlərə uyğun olaraq təkmilləşdirilir:

- Mülkiyyət forması nəzərə alınmayaraq sosial infrastruktur sahələri üzrə reallaşdırılacaq işlərin, əsas etibarilə dövlət orqanlarının təsdiqlədiyi hüquqi-normativ aktlar vasitəsilə həyata keçirilməsi müsbət nəticələr doğura bilər.
- Firmalar, müəssisə və təşkilatlar üzrə əsas şərtlərdən biri sosial inkişafda strateji planlaşdırılmanın reallaşdırılmasına diqqəti yüksəltmək hesab edilir.
- Sosial infrastruktur sahələrində işləyənlərin iş ilə əmək vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, həmçinin asudə vaxtı səmərəli təşkil etmək, bir sözlə yüksək

standartlar səviyyəsinə yüksəltmək, cəmiyyətin inkişafında əsas tələb kimi müəyyən edilir.

- Sosial infrastruktur sahələri üzrə normativlər ilə hüquqi tənzimləməni mükəmməlləşdirmək, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq vacibdir.

Sosial infrastruktur sahələrinin tərəqqisi dövlət tərəfindən normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir və sosial infrastrukturun böyük sahələrindən hesab olunan təhsil sahəsi müəssisələrinin fəaliyyəti, sosial infrastruktur ilə əlaqədar məsələlərin hüquqi normativ tənzimləmələrinin təməli kimi çıxış edən “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun şəkildə təyin edilir. Qanunun müddəalarına əsasən başlıca şərt kimi təhsil müəssisələrinin inşası, maddi-texniki təchizatı ilə əlaqədar normalar, şagirdlərə ayrılan yerlər, ümumi sanitariya-gigiyena tələbləri müəyyənləşdirilir. Bunlardan əlavə, təhsilin maddi-texniki bazasının möhkəmdirilməsi ilə bu sahədəki işçilərin əmək haqqının stimullaşdırılmasına aid strateji baxış formalaşaraq, müəyyən konkret proqram üzrə tapşırıqlar müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında “Təhsil haqqında” qanunun müddəalarında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında əks olunmuş vətəndaşların təhsil hüququnun təmin olunması, dövlət siyasəti üzrə əsas prinsiplər, eyni zamanda təhsil fəaliyyəti üzrə tənzimlənmənin ümumi şərtləri müəyyən olunmuş, təhsildə müxtəlif pillələri üzrə müvafiq qanunların, həmçinin normativ hüquqi aktların qəbuluna aid baza formalaşdırılmışdır. Təhsil qanunvericiliyində ilkin məqsəd təhsil sektorunda vətəndaşlar üzrə konstitusiya hüququnun təmin olunması ilə müdafiəsində, icra strukturlarının, təhsil verənlərlə yanaşı alanların, fiziki eyni zamanda hüquqi şəxslərin hüquqları ilə vəzifələrinin düzgün şəkildə təyin olunması və onlar arasında əlaqələrin tənzimlənməsində, təhsil sektorunun azad şəkildə fəaliyyətinə, tərəqqisinə görə hüquqi təminatların hazırlanmasından ibarətdir. Təhsil müəssisələrinin çağdaş tələb və vəziyyətə uyğunlaşdırılması, rəqabət qabiliyyətli şəkildə informasiya cəmiyyətində yaşayaraq fəaliyyətini davam etdirməsi, həmçinin ünsiyyət qurmaq bacarığını formalaşdırması həyata keçirilməlidir.

Bununla yanaşı, ölkədə təhsil sektorunun inkişafı haqqında dövlət strategiyası təsdiq olunmuş və bu haqda Prezident sərəncamı imzalanmışdır. Sərəncamda qeyd olunur ki, son illər ölkədə təhsilin tərəqqisi istiqamətlərində əsaslı addımlar atılmışdır. Təhsil sistemi üzrə normativ hüquqi baza yaxşılaşdırılmış maddi-texniki təminat yönündə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müəyyən etdiyi sərəncamlar vasitəsilə geniş şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu məqsədlə ayrı-ayrı şəhər ilə rayonlarda təxminən 2500 məktəb binası inşa edilmiş, həmçinin təhsil müəssisələrində təmir-bərpa işləri uğurlu şəkildə reallaşdırılmışdır. Təhsil müəssisələri üzrə informasiya texnologiyalarının işlədilməsi xeyli dərəcədə genişləndirilmişdir. Göstərilənlərlə yanaşı, müasirləşməyə doğru gedən ölkəmizdə təhsil sistemi insan kapitalının tərəqqi etdirilməsi yönündə yeni addımların atılması ilə təhsildə keyfiyyət göstəricilərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına ehtiyac duyur.

Təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə bu sektorda idarəetmənin yenidən təşkili və insan resurslarının tərəqqisinə nail olmaq, həmçinin müəllim peşəsinin nüfuzunu artırmaq vacib bir məsələdir. Bu göstərilənlərə uyğun olaraq, respublikamızda təhsil ilə onun sosial infrastrukturunu təkmilləşdirmək üçün tənzimləmələrin təşkili və genişləndirilməsi haqqında qanunvericilik bazası mövcuddur. Bunlardan əlavə, təhsil sistemi mürəkkəb sahə olaraq, onun tərkibindəki ayrı-ayrı sosial infrastruktur obyektlərinin başqa pillələrdə, bir sözlə regionlar üzrə, səmərəli şəkildə genişləndirilməsi üçün lazım olan normativ sənədlərin reallığa uyğun işlənilərək hazırlanması, həyata keçirilməsi vacib vəzifə kimi qalmaqdadır.

Sosial infrastrukturun hər bir sahəsi üzrə hüquqi-normativ bazanın gücləndirilməsi məqsədilə müəyyən edilmiş problemlər səhiyyə sahəsində vacib əhəmiyyət daşıyır. Qeyd edə bilərik ki, səhiyyə sektoru üzrə fəaliyyətin səmərəli təşkili bütün vətəndaşların mənafeyə uyğun olmalıdır ona görə ki, cəmiyyət üzvləri ehtiyac duyulan səviyyədə səhiyyə xidmətindən yararlanmalıdır. Bunu həyata keçirmək üçün isə səhiyyə sektoru müasir standartlara uyğun olaraq təşkil olunmalıdır.

Ölkədə cəmiyyət üzvlərinin sağlamlığını qorumaq məqsədilə “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu” qəbul olunmuşdur. Bu qanuna əsasən cəmiyyət üzvlərinin sağlamlığının qorunması məqsədilə bütün insanların həm fiziki, həm də ruhi sağlamlığının mühafizəsi, onun aktiv uzun ömürlüliyün artırılması, həmçinin tibbi xidmətlərin təminatına yönəldilmiş siyasi-iqtisadi, hüquqi və tibbi, sanitariya-gigiyena tədbirləri müəyyən edilmişdir. Digər bir məsələ isə həmin qanunun cəmiyyət üzvlərinin sağlamlığını qorumaq məqsədilə ölkə əhalisi, dövlət orqanları, həmçinin dövlət ilə qeyri-dövlət səhiyyə sahəsinin subyektləri arasındakı əlaqələri də tənzimləməsidir. Ölkə əhalisinin hər bir üzvünün sağlamlığının qorunmasında mühüm prinsiplər kimi: bu sahədə insan hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunması, profilaktik tədbirlərin reallaşdırılması, hər kəs üçün sosial yardımı mümkün etmək, sağlamlığı itirən anda sosial müdafiə və başqaları aid olunur.

İnsanların sağlamlığının qorunması üzrə dövlətin mühüm vəzifələrinə dövlət siyasəti istiqamətlərinin təyin edilməsi, hüquq ilə azadlıqların müdafiəsi, bu sahədəki dövlət proqramlarının təşkili və reallaşdırılması, səhiyyə sistemi üzrə qayda ilə fəaliyyətlərin müəyyən edilməsi, maliyyələşdirilməsi, ətraf mühitin müdafiəsi üzrə ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması, məcburi sığortada sığorta məbləği ilə sığorta haqqının ödənilmə qaydasının təyin edilməsi, tibbi sosial yardım edilməsi üçün təminatın təşkili, dövlət, qeyri-dövlət səhiyyə obyektləri arasındakı sağlam rəqabətin təmin edilməsi, ailə, valideyn ilə uşaqların qorunması barəsində sosial infrastrukturun əhatəli tərəqqisi aiddir.

Nəticə etibarilə, respublika üzrə səhiyyədə, həmçinin onun sosial infrastruktur qollarında qanunvericilik bazası həm formalaşma, həm də inkişaf mərhələsindədir. Lakin əvvəldə vurğuladığımız kimi regionlar üzrə səhiyyə xidmətləri müəyyən sosial infrastruktur obyektləri tərəfindən reallaşdırılır ki, onların da fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi misal olaraq: kənd xəstəxanaları ilə təcili yardım məntəqələri üzrə fəaliyyətin ehtiyac olunan səviyyəyə yüksəldilməsi, şəhər və kənd məkanları arasında bu sahə üzrə fərqlin nizama salınması, həmçinin bunu yerinə yetirə biləcək normativ aktların təzədən işlənməsi və tənzimlənməsi üçün vacib amil kimi çıxış edir.

Mədəniyyət ilə incəsənət, bir sözlə yeni kütləvi kitabxanalar, klub müəssisələrinin tərəqqisinin sürətləndirilməsi, regionlarda sosial infrastrukturun genişləndirilməsinə görə keyfiyyətli tənzimlənmə işlərini aparmaq, həmçinin bu prosesləri təkmilləşdirmək gərəklidir. Ümumən mədəniyyət sektorunda islahatlar aparmaq, sahədə yaradıcılıq ilə varislik mühitinin mühafizə edilməsi, sosial infrastrukturun mədəniyyət sahəsindəki obyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin təşkili məqsədilə qanunvericilik bazasının yaxşılaşdırılmasını və gücləndirilməsi əsaslı şərtlərdən biri kimi göstərilir. V.Karyakin ilə M.Prokş kimi tədqiqatçılar, regionlar üzrə mədəniyyət obyektlərinin səmərəli şəkildə fəaliyyətini təşkil etmək məqsədilə həmin obyektlərin hüquqi tənzimlənməsi, maliyyələşdirilməsi yönündəki tədbirlərin ciddi nəzarətdə saxlanılmasının vacibliyini göstərir [15]. Bir sözlə, daha həssas və əsas vətəndaş cəmiyyəti elementlərinin inkişafı ilə ölkə əhalisinin mədəni ehtiyaclarının ödənilməsinə, regionlarda mədəniyyət sferasındakı sosial infrastruktur obyektlərinin fəaliyyəti şərait yaradır.

Bu sahədə ölkədəki başlıca vəzifələr üçün əsas qanunvericilik bazası “Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda əks olunur. Qanuna əsasən, mədəniyyət sferası üzrə dövlət siyasətinin prioritetlərinə, bu sahənin idarəsi ilə fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini, sahədə fəaliyyət göstərən yaradıcı insanların, həmçinin dövlət, bələdiyyə, eyni zamanda özəl səviyyələrdəki mədəniyyət təsisatlarının hüquqlarının müdafiəsini, bu sahə üzrə ixtisaslı kadrlar hazırlanması ilə onların peşə səviyyəsinin yüksəldilməsini, mədəni sərvətlərin mühafizə ilə onların artırılmasını, sahə üzrə fəaliyyət subyektlərinin sosial müdafiəsini, ümummilli mədəni irsin yaradılmasını, qorunmasını göstərmək olar.

Bunlarla yanaşı, dövlət siyasətinin başlıca vəzifələrinə mədəniyyət sferası üzrə siyasətin formalaşdırılması, reallaşdırılması, bir sözlə normativ hüquqi aktların, həmçinin dövlət proqramlarının, tədbirlər planının təsdiq edilməsi, ümummilli mədəniyyətin qorunması ilə inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsini, ölkəmizdə və beynəlxalq miqyasda mədəniyyət nümunələri ilə sərvətlərə insanlar tərəfindən mənimsənilməni sərbəst təşkil etmək üçün mühüm tədbirlərin reallaşdırılmasını, beynəlxalq əməkdaşlığın və təcrübənin inkişafı üçün şəraitin

yaradılmasını, ümummilli mədəni sahələr üzrə infrastruktur, şərait və maddi-texniki təməl yaratmaq aid edilirlər. Bunu da göstərmək vacibdir ki, mədəniyyət sektoru üzrə qanunvericilik aktlarında tənzimlənmə ilə onun tətbiqi məqsədi üçün ölkə başçısı müvafiq fərmanı qüvvəyə gətirir. Prezidentin başqa Fərmanları əsasında mədəniyyət ilə incəsənətin əsas sahəsi hesab edilən teatrın idarəsi, fəaliyyətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli olan məsələlər tənzimlənir.

Kütləvi kitabxanalar regionların mədəni həyatında əsas yer tutmaqla, onların fəaliyyəti və onun gücləndirilməsi, “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununu tətbiq etmək üçün Prezidentin Fərmanı əsasında reallaşdırılır. Regionlar üzrə muzeylərin sosial infrastrukturunu ilə maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi barədə “Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında” Respublika Prezidentinin 2007-ci il 6 mart tarixindəki sərəncamında əks olunur [13, s.25]. Prezidentimizin 2009-cu ilin 22 may tarixindəki Sərəncamı regionlardakı muzeylərin çağdaş dövrə uyğun şəkildə bərpasını, yeni avadanlıqlarla, həmçinin eksponatlarla təmin olunmasını əhatə etmiş və bu barədə tədbirlər planı da təsdiq olunmuşdur.

Lakin bunlarla yanaşı, mədəniyyət ilə incəsənət sektorunun regionlarda sosial infrastrukturun obyektləri üzrə fəaliyyətinin müasir səviyyəyə çatdırılması, modernləşdirilmə, yüksək texnologiyalar vasitəsilə qurulmasının yenidən təşkili, işin effektivliyini yüksəltmək, göstərilən xidmətlərin vətəndaşlara fərdi olaraq çeşidliliyinin artırılması, müvafiq qanunvericiliyi yaxşılaşdırmaq və gücləndirmək ehtiyacı hələ də qalır.

Ümumi olaraq deyə bilərik ki, həm sosial sahələr, həm də sosial infrastrukturla əlaqəli olan iqtisadi-elmi mülahizələr üzrə adətən bu cür fikir formalaşmış ki, artıq ölkəmizdə bu yöndə strateji hədəflər ilə istiqamətlər dövlət proqramları vasitəsi ilə həyata keçirilmə yolundadır, həmçinin hələ də bu proseslər davam etdirilir. Bu problemə belə yanaşılmaqla müəyyən həqiqətlər də göstərilir. Belə ki, Respublika Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Dövlət Proqramı”nın təsdiqlənməsi barədə fərmanında müəyyən məsələlər bildirilmişdir. Bu məsələlərə isə regionların tərəqqisinə nail

olmaq üçün qəbul olunmuş dövlət proqramlarında, yəni regionların sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqəli olan əlavə tədbirlərə dair sərəncamlarda müəyyən vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur və bunların icrası qeyri-neft sahəsində davamlı tərəqqisinə, regionlar üzrə kommunal xidmətlər ilə sosial infrastrukturun təminatının artırılmasına, sahibkarlıq mühitinin daha çox yaxşılaşdırılması, sərmayə qoyuluşunun artırılması, yeni müəssisə ilə iş yerlərinin açılması, nəticə etibarilə həm əhali məşğulluğunun artırılması, həm də yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması nəzərdə tutulmuşdur.

Bunu da vurğulamaq əsasdır ki, regionlar üzrə görüləcək böyük miqyaslı tədbirlərin, bir sözlə, sosial infrastruktur sahələrindəki obyektlərin həm istifadəyə verilmə mexanizmləri, həm də qanunvericilik bazası əsas etibarilə “2014-2018-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası regionlarında sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nda əks olunmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatının tərəqqisi məqsədilə bu Proqramın reallaşdırılması olduqca əhəmiyyətli olmaqla bərabər həm cəmiyyət üzvlərinin rifah halını getdikcə yaxşılaşdırmaqda, həm də yoxsulluq səviyyəsini aşağı salmağa çalışmaqda müəyyən baxımdan vacib rol oynayır.

3.2 Sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin inkişafı

Bildiyimiz kimi, hər dövlətin hüquqi mexanizmi mütəmadi olaraq tərəqqi tələb edir. Bu əsasən onunla əlaqəlidir ki, sosial iqtisadi inkişafın çağdaş mərhələsində hüquqi mexanizm obyektləri müntəzəm olaraq çətinliyə doğru dəyişilir. Təhlilin nəticəsi olaraq bildirək ki, indiki dövrdə Azərbaycanda fərqli sosial fəaliyyət formalarında mövcud olan mülki-hüquq münasibətlərin tənzimlənməsi sferasının genişlənməsi tələb olunur. Ölkə üzrə yüksək normativ fəaliyyət müşahidə olunsada, sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi tənzimlənməsi sisteminin tərəqqisi hələ ki, bu sektordakı bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən geridə qalır.

Bunu əsasən belə bir məsələ ilə əlaqədar hesab edirlər ki, sosial xidmətlər axır zamanlarda mülki hüququn müstəqil obyektı kimi əmələ gəlib, lakin nəticə etibarını ilə sistemin əskikliyi kimi müəyyən məsələlər müşahidə olunur.

Ölkədə yüksək normativ fəaliyyətə baxmayaraq sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi tənzimlənmə sisteminin tərəqqisi bu sektorda bazar münasibətlərinin indiki inkişaf səviyyəsindən geri qalır.

Azərbaycan Respublikasının sosial infrastrukturun hüquqi tənzimlənməsi sahəsinin tərəqqisi üçün vacib hesab edilən məsələlər:

- Sosial infrastruktur sahəsi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- Yoxsulluqla mübarizə sahəsində qanunvericiliyin inkişafı;
- Sosial təminat ilə sosial müdafiənin normativ hüquqi bazasının yaxşılaşdırılması;
- Sosial infrastrukturun dövlət tənzimlənməsi sahəsində, funksiyalar ilə müvafiq dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin təsbit edilməsi üzrə normativ hüquqi bazanın tərəqqisi;
- Beynəlxalq hüquq normalarını nəzərə alaraq müvafiq qanunvericiliyin çağdaş dövrə uyğunlaşdırılması.

Sosial infrastruktur sektorunda Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin mükəmməlləşdirilməsi müvafiq olaraq “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” vasitəsilə reallaşdırılır. Prezidentimizin 2016-cı il martın 16-sındakı Sərəncamı ilə təsdiqlənən “Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə milli iqtisadiyyat ilə iqtisadiyyatın on bir sektoru üzrə ümumən on iki strateji yol xəritəsi işlənilmişdir.

Müəyyən işlərin görülməsi planlaşdırılmışdır ki, onlara da aşağıdakılar aiddir:

1. “Xarici şokların mənfi təsiri” altında meydana gəlmiş situasiyadan çıxmaq-buna isə stabilləşdirmə, şaxələnmə, həmçinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya vasitəsilə, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə nail oluna bilər.
2. Yoxsulluğun azaldılması yönündə işlər görmək-yeni iş yerlərinin açılması, mənzil təminatı, təhsil ilə səhiyyə xidmətləri, kommunal xidmətlər ilə ünvanlı sosial yardım quruluşundan reabilitasiyaya keçid üsulundan istifadə.

Çağdaş şəraitin iqtisadi uzunmüddətli tərəqqi etdirilməsinin fundamental əsası-makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, biznes mühitinin mükəmməlləşdirilməsi, spesifik sahələrə investisiya qoyuluşlarının həvəsləndirilməsi, həmçinin dəstəkləyici dövlət sektorunun meydana gətirilməsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən əlavə 2025-ci ilə kimi qeyri-neft sahəsinə istiqamətləndirilmiş birdəfəlik xarici kapitalların qeyri-neft sahəsinin ümumi daxili məhsulundakı həcmnin 4 faizə çatdırılması məqsəd kimi qarşıya qoyulub. Hazırda bu həcm 2,627 %-dir.

Xəritələr yeni iqtisadi artım metodlarını özünə daxil edir. Buna görə əsas strateji seçim-məhsuldarlıq bünövrəli artım metodlarının təsis edilməsidir. Bu məqsədlə də müvafiq prioritet istiqamətlərin - institusional islahatların həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir:

- İslahatların məhkəmə-hüquq sahəsini də əhatə edərək davam etdirilməsi ayrı-ayrılıqda məhkəmə institutunun gücləndirilməsi, həmçinin qanunun aliliyinin təchiz edilməsi vasitəsilə mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi.
- Qanunun aliliyinin möhkəmləndirilməsi-qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması, qanunların icrası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə şəffaflaşdırılması.

2025-ci ildən sonra gələn period - sosial rifah vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə insan inkişafı indeksinin ən yuxarı həddə çatdırılmasını təchiz edən və yüksək texnoloji tərəqqiyə, həmçinin iqtisadiyyatın optimal strukturuna arxalanan güclü rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat yaratmağı hesaba alır.

Bu sənəd əsas etibarilə 11 sektoru ehtiva edir:

- neft və qaz sektorunun tərəqqisi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının hasilatı ilə emalı;
- orta ilə kiçik sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının hasilatı;
- ağır sənaye ilə maşınqayırma sektorunun tərəqqisi;
- ixtisaslaşmış turizm sektorunun tərəqqisi;
- logistika ilə ticarətin tərəqqisi;
- mənzil təminatının tərəqqisi;
- peşə təhsili ilə təliminin tərəqqisi;

- maliyyə xidmətlərinin tərəqqisi;
- telekommunikasiya ilə informasiya texnologiyalarının tərəqqisi;
- kommunal xidmətlərin tərəqqisi.

Strateji Yol Xəritəsində 450 mindən artıq yeni iş yerlərinin açılmasının reallaşdırılması 2025-ci ilə kimi olan dövrdə nəzərdə tutulur.

Sənədə əsasən ölkə əhalisinə göstərilir ki, bu xəritələr bilavasitə, xidmət sahələrinin, bir sözlə kommunal xidmətlərin effektivliyindən, həmçinin insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə faydalana bilər.

“Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə təklif olunur ki, elektrik enerjisi sahəsi üzrə istehsal ilə satış liberallaşdırılsın.

İnsan kapitalının inkişafı məsələsinə diqqət yetirsək, sənədə əsasən təklif olunur ki-təhsilin hər bir pilləsi üzrə keyfiyyət artırılsın, təlimlərin köməyi ilə işçilərin bilik ilə bacarıqlarının tərəqqi etdirilməsində fasiləsizlik reallaşdırılsın, ixtisaslı kadr hazırlığı əmək bazarında ehtiyac duyulan səviyyəyə uyğun olaraq həyata keçirilsin, ittifaqların araşdırma ilə təkmilləşdirmə sahəsinə kapital qoyuluşuna təkan verilsin, mövcud insan kapitalından effektiv şəkildə istifadə edilsin. Ölkə vətəndaşlarının sosial rifah vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, həmçinin insan inkişafı indeksinin daha yuxarı həddə çatdırılmasını reallaşdırma bilən güclü, çoxşaxəli inklüziv iqtisadiyyatın təsis olunması Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci ildən sonra gələn dövr üçün hədəf baxış olaraq müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın transformasiyası yönündə reallaşdırılacaq islahatların ayrılmaz bir hissəsi kimi, insan kapitalının tərəqqisində fasiləsizliyin təchiz edilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması ilə biliyin iqtisadi inkişafda rolunun yüksəldilməsi kimi tədbirlər əhatəli şəkildə dəstəklənəcəkdir. Bu məsələlərin təchiz olunması isə iki səviyyədə həyata keçəcəkdir:

- 1) insan kapitalının formalaşması ilə inkişafı üçün təhsilin hər bir pilləsində keyfiyyətin artırılması;

2) əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, insan kapitalının fasiləsiz tərəqqisi məqsədilə həm araşdırma, həm də təkmilləşdirmə sahəsinə kapital qoyuluşunun stimullaşdırılması.

Ötən illər əsnasında insan kapitalının inkişafı ilə əlaqədar olan tədbirlər təyin edilərək yerinə yetirilmiş, həmçinin indiki zamanda yerinə yetirilən müvafiq strategiya, dövlət proqramları ilə konsepsiyalarda da əks olunmuşdur. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası ilə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda insan kapitalının inkişafı, həm bilik, həm də innovasiyalara əsaslanan inkişaf üstünlük təşkil edir. Bunlardan əlavə təhsil ilə elm haqqındakı müvafiq qanunlar da ölkəmizdə insan kapitalının tərəqqisinə yönəldilmiş vacib dövlət sənədlərindən hesab olunur.

Sosial infastruktur sahəsi üzə qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsində, həmçinin “Azərbaycanın-2020 inkişaf konsepsiyası”nın da əhəmiyyətini vurğulaya bilərik: buna isə gələcəyə baxış ilə digər siyasət sənədləri aid olunur.

Qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsində bu konsepsiyanın sosial infastruktur sahəsi üzrə mühüm əlamətlərinə aiddir:

- Bütçə xərclərinin təmini üzrə hüquq sisteminin yaxşılaşdırılması;
- Normativ hüquqi aktların adambaşına düşən xərclər üzrə təşkili;
- Əmək ilə əmək şərtlərinin təminatı üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- Qanunvericilik bazasının qeyri-dövlət pensiya fondları sahəsi üzrə təsis edilməsi;
- Dövlət qulluğu sahəsində qanunvericiliyin kodifikasiyası;
- Pensiya təminatı sahəsi üzrə qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması.

Azərbaycan Respublikasında sosial infastruktur sahəsi üzə qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması aşağıda qeyd olunan yollar vasitəsilə həyata keçirilir:

- ▲ Yeni normativ hüquq aktların qəbulu ilə icra edilməsi;
- ▲ Mövcud olan qanunvericilik bazasının çağdaş dövrə uyğunlaşdırılması, həmçinin yaxşılaşdırılması;

▲ Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üçün normativ hüquqi aktların beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə tətbiqi.

Azərbaycan Respublikasının Konstituyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının əsas qanunvericilik orqanı Milli Məclisdir və onun fəaliyyəti müvafiq normativ hüquq aktlarının yaradılmasına və qəbul edilməsinə istiqamətləndirilib.

Qanun ilə qanunvericilik aktlarına oxunuşa çıxarılmamışdan öncə daimi Milli Məclis komissiyası tərəfindən baxılır. Sosial stratifikasiya sahəsində ölkəmizdə qanun ilə qanunverici aktlar baxılmaq üçün sosial siyasətin daimi komissiyasına göndərilir.

Sosial siyasətin daimi komissiyası- aparıcı komissiya olub, respublikamızda sosial siyasətinin reallaşdırılması ilə formalaşdırılması barəsindəki qətnamə və qanun layihələrini ehtiva edir.

Sosial siyasətin daimi komissiyasının başlıca səlahiyyətlərinə göstərə bilərik:

- Sosial inkişaf, əmək, məşğulluq, əhalinin, əsasən də qaçqın ilə məcburi köçkünlərin sosial problemləri, analıq ilə uşaqıq, gənclər sahəsində , fiziki tərbiyə ilə idman, turizm, səhiyyə, sağlamlığın mühafizəsi üzrə dövlət siyasətinin formalaşdırılması barəsində qanunlar layihələri hazırlayır, həmçinin təqdim edilmiş qanun layihələri barəsində rəy verir.
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yaxud Milli Məclisin sədrinin tapşırığı əsasında qətnamə ilə qanun layihələrində sosial müdafiə haqqındakı məlumatlar üzrə rəy verir.

Milli Məclisdə bir qayda kimi üç oxunuş əsasında qanun layihələrinə baxılır:

- I. Birinci oxunuşda Milli Məclisin sədri yaxud birbaşa Milli Məclis protokol qaydasında qəbul edilmiş qanun layihələrinə baxır.

Qanun layihələrinin birinci oxunuşunda müzakirə obyektini kimi onun qəbul olunmasının əhəmiyyətliyi, vacib müddəaları, qanun layihələrinin ümumi konsepsiyaları ortaya qoyulur. Müzakirə öz növbəsində layihə təşəbbüskarının məruzəsi ilə daimi komissiyanın aparıcı nümayəndəsindən başlanır.

Qanun layihələrinin baxılması yekununda Milli Məclis birinci oxunuşda göstərilənlərdən müvafiq olan qərarı qəbul edir:

- Bildirilən təklifləri hesaba alaraq layihəni ilk oxunuşda qəbul etmək;
  - Layihəni rədd etmək;
  - Qanunu qəbul etmək.
- II. İkinci oxunuşda daimi komissiyanın başlıca nümayəndəsinin iştirakı ilə qanun layihələrinin müzakirəsinə, onun məruzəsi əsasında başlanır. Məruzəçi daimi komissiyanın başçılığı altında layihələrin baxılması haqqında məlumat verir. İkinci oxunuşun məğzi əsas etibarilə qanunverici aktların təşəbbüskarının yaxud onun nümayəndəsinin çıxışı əsasında davam edilir.
- III. Üçüncü oxunuş qanunverici aktların bütünlüklə səsverməyə qoyulmasından ibarətdir.

Milli Məclisdən başqa, sosial stratifikasiyanın hüquqi tənzimlənməsi sahəsində qanun layihələri aşağıdakı dövlət orqanları tərəfindən hazırlana bilər:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti;
- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti;
- Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi;
- Ailə, Uşaq və Qadın Problemləri üzrə Komitə;
- Dövlət Sosial Müdafiə Fondu.

Sadaladığımız dövlət hakimiyyəti orqanlarının hər biri, müəyyən müddət əsnasında onların qəbul olunmasından ötəri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qanun layihələri təqdim edir.

Bildiyimiz üzərə hər bir ölkədə hüquqi mexanizmlər yalnızca qanunlarla deyil, eyni zamanda digər normativ hüquqi aktlar əsasında formalaşır. Belə halda bu normativ aktları Milli Məclis deyil, müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanları qəbul edir. Bunlara isə aiddir:

- ◆ Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları ilə sərəncamları; Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarları; Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin qərarları ilə təlimatları; Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Komitənin əsasnaməsinin qərarı ilə təlimatları; Dövlət

Müdafiə Fondunun qərarları, qaydaları və təlimatı; Yerli özünü İdarə Etmə Orqanları tərəfindən qəbul olunmuş normativ hüquqi aktlar.

Qeyd etmək düzgün olar ki, sosial infrastrukturun hüquqi tənzimləməsi sahəsi üzrə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin inkişafı üç vacib mərhələ keçmişdir:

- ▲ I mərhələ-SSRİ mövcudluğu zamanı qanunvericiliyin inkişaf dövrünə təsadüf edir;
- ▲ II mərhələ-Azərbaycan Respublikası istiqlaliyyət əldə etdikdən sonra başlayır. Bu mərhələ əsas etibarilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası vasitəsilə milli qanunvericilik bazasının təşkil edilməsini xarakterizə edir.
- ▲ III mərhələ-çağdaş mərhələdir. Bu sosial infrastruktur sahəsi üzrə qanunvericilik bazasının inkişafının çağdaş mərhələsini əhatə edir. Qanunvericilik bazasının yaxşılaşdırılması inkişaf konsepsiyası ilə inkişaf proqramlarına uyğun olaraq səciyyələnir.

Sosial infrastrukturun hüquqi təminatı sahəsində önəmli hesab edilən və onun tərəqqisində əsaslı rol oynayan qanunlara aid edə bilərik:

1. “Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”. Milli iqtisadiyyat ilə iqtisadiyyatın vacib sahələrini ehtiva edən strateji yol xəritələri barəsində sənəddə müəyyən məsələlər göstərilir. Belə ki, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini, həmçinin sosial rifahını daha çox yüksəltmək, kapital qoyuluşlarının cəlbi, bunlarla yanaşı azad rəqabət şəraiti ilə insan kapitalının inkişafında bu sənədin əsaslı yardımını dəyəcəkdir.
2. Minilliyin İnkişaf Konsepsiyası. Burada daimi perspektivdə Azərbaycan Respublikasının inkişafının önəmli prinsipləri əks etdirilir ki, bunlara da göstərə bilərik:
  - davamlı inkişafın təchiz olunması;
  - yoxsulluğun azaldılması;
  - sosial stratifikasiya üzrə tənzimlənmənin dövlət mexanizmlərinin mütəmadi inkişafı.

3. “2008-2015-ci illər üçün yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”. Bu proqram dövlət siyasətinin müəyyən vacib istiqamətlərini hüquqi aspektdən təyin etmək məqsədi daşıyır ki bunlar da aşağıdakılardır:

- Davamlı inkişaf ilə makroiqtisadi sabitliyin qorunması;
- Əmək siyasəti ilə cəmiyyət üzvlərinin sosial müdafiəsi üzrə həm insan kapitalının inkişafı, həm də sosial bərabərliyin təchiz edilməsi;
- İnstitusional siyasət ilə səmərəli idarəetmə.

4. İnkişaf Konsepsiyası: “Azərbaycan 2020: “Gələcəyə baxış”. Bu konsepsiyanın önəmli istiqamətlərindən biri insan kapitalı ilə sosial sahənin tərəqqi etdirilməsidir. Mühüm strateji xətti kimi konsepsiya həddlərində ilk planda cəmiyyət üzvlərinin keyfiyyətli səhiyyə ilə təhsil xidmətiylə təchiz olunması və bunların həm aztəminatlı, həm də imkansız vətəndaşları, bir sözlə ayrı-ayrı sosial qrupları ehtiva etməsi göstərilir.

Ölkəmizdə sosial müdafiənin hüquqi tənzimlənməsi üzrə qanunvericiliyin yaxşılaşdırılmasının mühüm istiqamətləri kimi göstərə bilərik:

- ▲ Yoxsulluqla mübarizə sahəsində qanunvericiliyin tərəqqisi;
- ▲ Gender hüquqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması;
- ▲ Sosial təminat ilə sosial müdafiə üzrə normativ hüquq bazanın təkmilləşdirilməsi;
- ▲ Sosial müdafiənin dövlət tənzimlənməsi sahəsi üzrə dövlət hakimiyyətinin müvafiq orqanlarının funksiyaları ilə səlahiyyətlərinin təyin edilməsində normativ hüquq bazanın inkişafı;
- ▲ Beynəlxalq hüquq normalarını hesaba alaraq müvafiq qanunvericiliyin müasirləşdirilməsi;
- ▲ Bütçə xərclərinin hüquqi təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə adambaşına düşən xərclər sahəsi üzrə normativ hüquqi aktların qəbul olunması;
- ▲ Əmək ilə əmək şəraitinin təchiz edilməsi sahəsi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;

- ▲ Qeyri-dövlət pensiya fondları sahəsi üzrə qanunvericilik bazasının təsis edilməsi;
- ▲ Dövlət xidməti qanunvericiliyinin maddələşdirilməsi;
- ▲ Pensiya təminatı sahəsi üzrə qanunvericiliyin yaxşılaşdırılması.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işinin mövzusu demək olar ki, 2 məsələni əhatə etdiyindən həm sosial infrastrukturun regional inkişafı, həm də onun hüquqi təminatı məsələləri üzrə nəticə və təkliflərimizi bildirək.

Dissertasiya işini araşdıran zaman nəticə etibarilə deyə bilərik ki, regional inkişaf məsələləri haqqında olduqca çox nəzəriyyə və təcrübə materialları mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında müvafiq orqanların regional inkişaf ilə əlaqədar məsələləri ətraflı olaraq araşdırması və ölkəmizin müasir vəziyyətinə uyğun hesab edilən strategiya ilə metodları işləyib hazırlayaraq istifadə edilməsi zəruri bir məsələdir. Təəssüf edərək bildirməliyik ki, ölkəmizdə mövcud regional inkişaf və inkişaf strategiyamız tələb olunan səviyyədə deyil. Dissertasiya işinin təhlili zamanı bu cür qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə regional inkişafda əsas etibarilə Bakı şəhərini əhatə edən regional inkişaf sistemi mövcuddur və bunu da təkmərkəzli inkişaf kimi səciyyələndirə bilərik. Zənnimizcə, ilkin olaraq sonrakı dövrlər üçün iqtisadi siyasətdə əsas məqsədlərdən biri kimi təkmərkəzli tərəqqi modelini, çoxmərkəzli tərəqqi ilə əvəz etmək olmalıdır. Yəni hər region üzrə Bakı şəhərində olduğu kimi inkişaf mərkəzləri yaradılmalı, sosial infrastruktur sahələrinin inkişafını dəstəkləyən islahatların genişləndirilməsi reallaşdırılmalıdır ki, bu da özlüyündə regionların tərəqqi etdirilməsində lokomotiv rol oynasın.

Regionlar üzrə dövlətin maliyyə-investisiya siyasəti sosial infrastruktur sahələrini başlıca olaraq əhatə etməli və bu sahələrə istiqamətləndirilməlidir. Ona görə ki, sosial infrastruktur sahələri ictimai xarakter daşıyaraq, insanların həyat keyfiyyətinin təchiz edilməsi məsələlərində əsas rol oynadığından, ilk olaraq özəl sahələr üçün istənilən səviyyədə cəzbedici olmur və dövlət dəstəyinə daha çox ehtiyac duyulur.

Azərbaycan Respublikasında sosial infrastrukturunun hüquqi təminatı problemlərinin araşdırılması, həmçinin perspektivdə onun təkmilləşdirilməsi imkanları əsasında aşağıda göstərilən nəticələri çıxara bilərik:

❖ Dissertasiyada toxunulan məsələlərin elmi müzakirələr vasitəsilə sosial infrastruktur problemlərinin həlli dərəcəsi müəyyən edilir, həmçinin sosial tədbirlər ilə proqramlar üzrə reallaşdırılan islahatların əvvəlki onilliyində həyata keçirilmə səmərəliliyinə qiymət verməyə imkan verilir. Aparılan tədqiqatlar ölkəmizin çağdaş inkişaf mərhələsində sosial infrastrukturun hüquqi təminatının tərəqqi etdirilməsinin obyektiv zərurətini təsdiq etmişdir. Bu mexanizm kompleksliliyi, həmçinin qarşılıqlı əlaqələri ilə onu təşkil edən bütün elementlərdən fərqlənir və çağdaş dövrün şəraitini eyni zamanda, yerli və xarici təcrübəni nəzərə alaraq yaradılır;

❖ Sosial infrastrukturun çağdaş vəziyyətinin öyrənilməsi, sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi mexanizmlərinin ortaya çıxarılmasına imkan verir. Dissertasiya işində iqtisadi inkişafın mütəmadi sosial oriyentasiya prosesləri xarakterizə olunur;

❖ Dissertasiya işində aparılmış tədqiqat cəmiyyət üzvlərinin sosial müdafiə sisteminin hüquqi məsələləri üzrə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

Respublikamızda cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsində keyfiyyət dəyişikliklərinin kompleksli təminatı üçün özündə progressiv xarici təcrübəni cəmləşdirən əhalinin sosial müdafiəsinin çağdaş sistemi olduqca vacib hesab olunur. Azərbaycan Respublikası əhalisinin həyat səviyyəsinin keyfiyyətə artırılması, yoxsulluğun azadılması, davamlı inkişaf üzrə axır illərdə qəbul olunmuş proqramların müvəffəqiyyətli şəkildə reallaşdırılması, yalnız əhalinin sosial yardım ilə sosial müdafiə sisteminin hüquqi mexanizmlərinin tərəqqi etməsi halında mümkündür.

❖ Həyat təminatı sahəsində onun tərəqqisi üçün investisiyaların həcmində mənzil tikintisinə, səhiyyəyə, təhsilə, mədəniyyətə, elmə və sosial infrastrukturun digər sahələrinə cərəyanını kəskin tələb edir;

❖ Yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlər kompleksinin ictimai birliklər, sahibkarlar ilə dövlətin qarşılıqlı əlaqələrini özünə daxil edən hüquqi mexanizmlərinin reallaşdırılmasını təkmilləşdirmək lazımdır.

Və son olaraq həm sosial infrastruktur sahələrinin regional inkişafının hüquqi təminatının gücləndirilməsi məsələlərini, həm də yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, aşağıdakı mülahizələri göstərə bilirik:

- Sosial infrastruktur sahələrinin həm kompleks, həm də regional inkişaf prioritetləri müntəzəm şəkildə yeni yanaşmalara və tənzimlənmə mexanizmlərinə ehtiyac duyur;
- Sosial infrastruktur sahələrində çağdaş inkişaf istiqamətləri güclü hüquqi bazaya malik olsa da, sosial-iqtisadi tərəqqinin dinamikliyinə uyğun mexanizmlərin hazırlanması məqsədilə qanunvericiliyin daima təkmilləşdirilməsi ehtiyacı yaranır;
- Maddi-texniki hüquqi bazanın regional sosial infrastruktur şəbəkəsi üzrə beynəlxalq səviyyəyə yüksəldilməsi üçün, müxtəlif sosial infrastruktur sahələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri, yerli parametrləri nəzərə alaraq, qanunvericilik aktlarının hazırlanması, eyni zamanda qəbul edilməsi hələ də, zəruri məsələ kimi qalır.

Bunu da qeyd etmək əsasdır ki, Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi inkişaf strategiyasında müəyyən qüsurlar gözə çarpsa da, mövcud proqramları düzgün şəkildə reallaşdırmaq və bunun nəticəsində tərəqqi etmək əldə etmək mümkündür.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, Bakı, 2013, 12cild
2. “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, Bakı, 2012
3. Azərbaycan Respublikasında Dövlət gənclər siyasəti //İnformasiya bülleteni, 2001, №6, 92 s
4. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri və problemləri / İqtisadi islahatlar mərkəzinin elmi işlər toplusu, XII buraxılışı. Bakı: Elm, 2012, 280 s.
5. Əliyev A., Quliyev A. Sosial sferanın iqtisadiyyatının və metodologiyasının əsasları. Bakı: «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2005, 304 s.
6. Əlirzayev Ə.Q. “Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” Bakı 2010
7. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., “Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi”, Bakı 2001
8. Nağıyev Ə.T.,Mürşüdoğ R.T. “Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” Bakı 2002
9. Rasimoğlu R. “Qloballaşan iqtisadiyyat Azərbaycan prizmasında” , Bakı 2002
10. Rəcəbli H. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Bakı: MBM, 2012
11. Rəhmanov F.P. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində. Bakı: «Gənclik», 2002
12. Rəhmanov F.P. Sosial infrastrukturun tənzimlənməsi problemləri. Bakı: «Gənclik», 2004
13. Sayadoğlu, P. Regionlarda yeni sosial infrastruktur layihələrinin icrası uğurla davam etdirilir: Dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan layihələrin ardıcılıqla icra edilməsi vətəndaşların sosial rifahının yüksəlməsinə xidmət göstərir // Yeni Azərbaycan qəz.-2015. -3 dekabr. -S.8
14. Sərdarov T. “Azərbaycan Respublikasında regionların sosial infrastrukturunun tənzimlənməsi problemləri”, Bakı 2010

15. Sərdarov T. Regional sosial infrastruktur sahələrinin hüquqi bazasının gücləndirilməsi məsələləri //AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası.-2015.- № 3.- S.20-28
16. Комаров В.Е., Улановская В.Д. Социально-экономическая эффективность сферы услуг. М: Наука, 1980
17. Кочерга А.И., Мазараки А.А народнохозяйственный комплекс и социальные проблемы. М: Мысль, 1981
18. Рахманов Ф.П. Результативность работы государства/В материалах «Второго форума по стратегиям сокращения бедности для региона Европы и Центральной Азии», Будапешт. Изд-во Всемирного Банка, 2001, с.1-12
19. Социальная инфраструктура. Вопросы теории и практики. Кйев: Наукова думка, 1982

Hüquqi-normativ aktlar:

20. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995)
21. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2003-2008-ci illər)
22. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013-cü illər).
23. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2014-2018-cü illər)
24. “Yoxsulluğun azaldılması və davamlı İnkişaf Dövlət Proqramı” (2008- 2015-ci illər)

İnternet resursları:

25. <http://www.azerbaijans.com>
26. <http://www.azertag.az>
27. <http://www.banker.az>
28. <http://www.bbc.com>
29. <http://www.bibliofond.ru>
30. <http://www.dissercat.com>
31. <http://www.economy.gov.az>
32. <http://www.e-qanun.az>
33. <http://www.elsenbagirzade.com>
34. <http://www.meclis.gov.az>
35. <http://www.maliyye.gov.az>
36. <http://www.president.gov.az>
37. <http://www.sai.gov.az>
38. <http://www.stat.gov.az>
39. <http://topknowledge.ru>
40. <http://referatplus.ru>

АННОТАЦИЯ

В диссертации были изучены правовые вопросы по региональному развитию социальной инфраструктуры. Из этого аспекта исходит что, в исследовательской работе была отмечена важность научных подходов по правовым вопросам для реализации конкретной практической деятельности.

В исследовательской работе были проанализированы различные подходы в связи с правовым обеспечением социальной инфраструктуры, также проводимые в этой области подходы, в связи с реформами институционального обеспечения были обобщены и систематизированы. Ссылаясь на различные научные источники, на основе проведенных анализов по регионам сфер социальной инфраструктуры были определены механизмы развития. В диссертации нашей республики охарактеризовано современное состояние правового обеспечения социальной инфраструктуры и существующие проблемы в этой области, также были показаны направления совершенствования возможных механизмов правового регулирования, с целью развития регионов.

В работе, с целью усовершенствования правового обеспечения социальной инфраструктуры были разработаны и аргументированы методические и практические предложения. Также в этой области, была особо отмечена роль государственных программ. Наряду с этим, по каждому региону с целью повышения качества жизни населения страны, были определены и характеризованы пути реформ, которых необходимо осуществить для развития социальной инфраструктуры.

ANNOTATION

In the dissertation on the legal issues in the development of social infrastructure in the region was investigated. This practical aspect of research on legal issues in the scientific approaches stressed the necessity to implement.

The study analyzed different approaches to the legal provision of social infrastructure, as well as the institutional reforms carried out in this area to ensure generalized and systematized approaches. Based on the analysis conducted by reference to a variety of scientific sources, the development of social infrastructure in the regions has been identified. In the dissertation work, the current state of the legal provision of social infrastructure in the country has been characterized by problems in the field of regional development trends in order to improve the mechanisms of legal regulation has been indicated.

In this work, a legal provision in the country's social infrastructure designed to improve the methodological and practical proposals and reasoned. Moreover, the role of state programs has been highlighted in this area. At the same time, the population of each region in order to improve the quality of life of the reforms to be implemented for the development of social infrastructure, thus its roads have been identified and characterized.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni və bazar dəyişiklikləri mərhələsindədir. Ölkə ərazisində keçirilən islahatlar, əsas etibarilə vətəndaşların rifahını təchiz etmək məqsədi daşıyır. Sosial infrastruktur müəssisələrinin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması kimi bir çox problemlər aktuallığını hələ də saxlamaqdadır.

Prezidentimiz İlham Əliyevin başçılıqla təsdiqlənmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” ilk növbədə qeyri-neft sahəsinin tərəqqisini hədəf alaraq, ümumilikdə iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirmək, insan kapitalının effektiv şəkildə tətbiq edilməsi kimi məsələləri qarşıya qoyur, həmçinin əhalinin rifah halının daha çox yaxşılaşdırılması məqsədi güdür.

Əgər hər hansı bir region öz inkişafına pul vəsaiti qoymazsa, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və sosial infrastrukturun digər sahələrinin inkişafını təmin edə bilməz. Regionun sosial infrastrukturunun inkişafı əhalinin zəmanət ilə sosial, iqtisadi hüquqlarının müdafiəsi üçün təməl yaratmağa, sosial xidmətlərin mümkünlüyünü təmin etməyə və saxlamağa kömək edir. Regionlarda sosial infrastrukturun inkişaf strategiyasının hazırlanması, həmçinin cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə sosial proqramların reallaşdırılmasının maddi əsasını təchiz edən şərtlər tədqiqatın aktuallığını şərtləndirir.

Dövlət ənənəvi olaraq sosial infrastrukturun inkişafında həlledici rol oynayır və sosial funksiyaların reallaşdırılması onun prioritet məsələsidir. Hazırda sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı cəmiyyətdə baş verən bütün proseslərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Sosial infrastrukturun səmərəli inkişafı-çoxaspektli bir problemdir və elmi idarəetmənin müəyyən məsələlərinin həllini tələb edir. Praktiki təcrübəyə əsasən göstərilir ki, sosial infrastruktur sahələri üzrə bütün komponentlər idarəetmənin predmeti olmalıdır.

Tədqiqatın obyektı. Sosial infrastrukturun regional sahədə fəaliyyət göstərən əsas sahələridir.

Tədqiqatın predmeti. Sosial infrastrukturun inkişaf prosesində yaranan münasibətləri ilə onun təkmilləşdirilməsinin metodoloji, elmi-nəzəri problemləridir.

Dissertasiya işinin təhlili zamanı bu cür qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə regional inkişafda əsas etibarilə Bakı şəhərini əhatə edən regional inkişaf sistemi mövcuddur və bunu da təkmərkəzli inkişaf kimi səciyyələndirə bilərik. Zənnimizcə, ilkin olaraq sonrakı dövrlər üçün iqtisadi siyasətdə əsas məqsədlərdən biri kimi təkmərkəzli tərəqqi modelini, çoxmərkəzli tərəqqi ilə əvəz etmək olmalıdır. Yəni hər region üzrə Bakı şəhərində olduğu kimi inkişaf mərkəzləri yaradılmalı, sosial infrastruktur sahələrinin inkişafını dəstəkləyən islahatların genişləndirilməsi reallaşdırılmalıdır ki, bu da özlüyündə regionların tərəqqi etdirilməsində lokomotiv rol oynasın.

Və son olaraq həm sosial infrastruktur sahələrinin regional inkişafının hüquqi təminatının gücləndirilməsi məsələlərini, həm də yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, aşağıdakı mülahizələri göstərə bilərik:

- sosial infrastruktur sahələrinin həm kompleks, həm də regional inkişaf prioritetləri müntəzəm şəkildə yeni yanaşmalara və tənzimlənmə mexanizmlərinə ehtiyac duyur;
- sosial infrastruktur sahələrində müasir inkişaf istiqamətləri güclü hüquqi bazaya malik olsa da, sosial-iqtisadi tərəqqinin dinamikliyinə uyğun mexanizmlərin hazırlanması məqsədilə qanunvericiliyin daima təkmilləşdirilməsi ehtiyacı yaranır;
- Maddi-texniki hüquqi bazanın regional sosial infrastruktur şəbəkəsi üzrə beynəlxalq səviyyəyə yüksəldilməsi üçün, müxtəlif sosial infrastruktur sahələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri, yerli parametrləri nəzərə alaraq, qanunvericilik aktlarının hazırlanması, eyni zamanda qəbul edilməsi hələ də, zəruri məsələ kimi qalır.